

De natte vervening van Opsterland

Een onderzoek naar de veenderij en het ontstaan van agrarische
veenpolders in Zuidoost-Friesland, met een detailstudie naar Nij Beets
(1750-1950)

Nynke van der Laan

rijksuniversiteit
groningen

De natte vervening van Opsterland

Masterscriptie Landschapsgeschiedenis (Rijksuniversiteit Groningen)

Lippenhuizen, juni 2023

Auteur: Nynke van der Laan

Begeleider en eerste lezer: prof. dr. ir. M. (Theo) Spek (Hoogleraar Landschapsgeschiedenis en Hoofd Kenniscentrum Landschap, Rijksuniversiteit Groningen)

Tweede lezer: dr. M. (Mans) Schepers (Universitair Docent Landschapsgeschiedenis, Rijksuniversiteit Groningen)

Externe begeleider: M. (Marten) Braaksma (Projectmedewerker Cultuurhistorie, Landschapsbeheer Friesland)

Omslagfoto: Eigen foto

De natte vervening van Opsterland

Een onderzoek naar de veenderij en het ontstaan van agrarische
veenpolders in Zuidoost-Friesland, met een detailstudie naar Nij Beets
(1750-1950)

Nynke van der Laan

(S5005760)

**rijksuniversiteit
 groningen**

Voorwoord

Deze scriptie heb ik geschreven in het kader van de masteropleiding Landschapsgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. Tijdens het proces heb ik me verdiept in de verveningsgeschiedenis van het westelijk deel van de gemeente Opsterland, met in het bijzonder Nij Beets.

Ik ben op dit onderwerp gekomen vanwege de verhalen die mijn grootouders vertelden over de tijd dat zij in Nij Beets woonden. Met name de leefomstandigheden van mijn grootvader als kind hebben een diepe indruk achtergelaten. Wanneer ik verhalen over de jeugd van mijn grootvader hoor geeft dit vaak een treurig gevoel, omdat dit meestal over onderwerpen als armoede, ziektes en zware kinderarbeid gaat. Tijdens de premaster Landschapsgeschiedenis heb ik de mogelijkheid gekregen om de familiegeschiedenis van mijn grootouders te onderzoeken, die in dit gebied werkten als veenarbeiders en later als boerenarbeiders. Doordat ik me toen heb gericht op mijn familiegeschiedenis en de sociale aspecten die bij de natte vervening komen kijken, heb ik ervoor gekozen om in mijn masterscriptie het landschap en de organisatie centraal te stellen.

Zonder de hulp van mijn begeleider Theo Spek en mijn externe begeleider Marten Braaksma was dit scriptieonderzoek niet tot stand gekomen. Ik wil hun hartelijk bedanken voor alle inspirerende adviezen. Marten Braaksma en Dennis Worst van Landschapsbeheer Friesland hebben mij een eind op weg geholpen gedurende de beginfase van mijn onderzoek, waarvoor dank. Verder dank ik meneer Houtsma, archiefmedewerker bij de gemeente, voor het helpen zoeken naar de juiste archiefstukken. Tevens wil ik de medewerkers van Museum Opsterlân in Gorredijk en het opluchtmuseum it Damshûs in Nij Beets bedanken, zij hebben mij voorzien van veel relevante informatie. Tot slot bedank ik mijn familie en vrienden die me tijdens het hele scriptieproces hebben gesteund.

Samenvatting

Het veenpolderlandschap van westelijk Opsterland vindt zijn oorsprong in de natuurlijke processen die hebben geleid tot veenvorming. Door de accumulatie van organisch materiaal in vochtige omstandigheden ontstonden uitgestrekte veenpakketten. Via rivieren, zoals het Koningsdiep en de Wispel, kwamen nieuwe bewoners het gebied binnen en trokken vanuit hier het veen in. Hierdoor veranderde het natuurlijke veenlandschap in de middeleeuwen naar een agrarisch veenontginningslandschap. Wegens oxidatie en inklinking ten gevolge van de ontginningen, ontstond een sterke bodemdaling met wateroverlast als gevolg. Hierdoor werden de gronden in eerste instantie verlaten en fungeerden enkel nog als hooiland voor hoger gelegen gebieden, zoals het oosten van Opsterland.

De natte vervening in westelijk Opsterland is al eeuwen oud. Sinds de tijd van de Romeinen zijn hier namelijk al kleine verveningen geweest. Maar pas vanaf halverwege de achttiende eeuw heeft deze regio een belangrijke rol gespeeld in de turfwinning, waarbij het landschap werd getekend door de menselijke inspanningen om het veen te exploiteren. De aanwezige hooilanden in dit veenlandschap gingen hierdoor verloren.

Vanaf 1745 is in Luxwoude en Langezwaag begonnen met de grootschalige turfwinning. De zuidelijke delen van het laagveen in Luxwoude en Langezwaag werden al eerst vergraven, vanwege de ligging tegen de hogere gronden ten zuiden van deze gebieden. Dit veen was namelijk het gemakkelijkst om af te graven. Later werd het dieper zittende veen opgegraven, wat een toevlucht nam toen verveners afkomstig uit de Kop van Overijssel in dit gebied aankwamen. Zij groeven met behulp van een baggerbeugel het veen tot ver onder de waterspiegel op, waardoor gebieden langduriger konden worden verveend. Daarnaast vervoerde zij het opgegraven veen naar andere locaties waar het werd verwerkt tot turf. Hierdoor was minder ruimte nodig voor zethagen, waardoor grote waterplassen in het landschap achterbleven.

Voordat de gronden werden verveend waren deze in het bezit van boeren, grootgrondbezitters en voor een klein deel van de kerk. De percelen in eigendom van de boeren en de kerk werden grotendeels aangekocht door de veenbazen, zodat zij deze vervolgens konden vervenen. Hiervoor namen ze hun eigen arbeiders mee. De adellijke families en grootgrondbezitters lieten hun percelen vervenen door veenbazen en hun arbeiders, maar bleven in eerste instantie wel de eigenaar van de grond.

De familie van Dam was een belangrijke vervener van het gebied. Toen Luxwoude en Langezwaag volledig waren uitgeveend, werden de gronden ten noorden hiervan aangekocht om te vervenen. Rond de veenderijen in de landen van het westen Terwispel ontstonden als snel nederzettingen, waar later het dorp Tijnje werd gevormd. Nij Beets is ontstaan vanuit het toenmalige dorp Beets, toen de burgemeester van Opsterland hier in 1863 de eerste spade in de grond stak. Rond deze nieuwe veenderij ontstond als snel een nederzetting en werd Nij (nieuw) Beets genoemd. Door de turfwinning bleef een uitgeveend landschap achter welke weer moest worden drooggemaakt. Voordat het landschap werd ingepolderd en drooggemaakt ervoeren de inwoners bij winterse stormen vaak grote wateroverlast, waardoor de veenderijen vol water liepen. Dit had niet alleen nadelige gevolgen voor de bevolking, maar ook voor de turven.

Vanwege de wateroverlast en waternood werden in het studiegebied twee veenpolders opgericht. Dit waren de Polder van het 6^e en 7^e Veendistrict en de Grootte Veenpolder in Opsterland en Smallingerland. De polderbesturen zorgden er uiteindelijk voor dat de uitgeveende gebieden weer in cultuur werden gebracht, door deze eerst droog te maken doormiddel van sluisen, sloten, vaarten, molens en dijken. Veel van deze elementen zijn vandaag de dag nog altijd zichtbaar in het landschap.

Het verveningsproject van Nij Beets is op te delen in twaalf landen waarin de veenderijen zich bevonden. In de landen van het Burgemeestersveen is in 1863 begonnen met vervenen. Dit gebied ligt ten zuidwesten van de buurtschap Oud Beets, waardoor Beets als het ware weer terug verschoof in de richting van het Koningsdiep. Vervolgens zijn de 11 overige landen verveend, waarbij het oosten als eerste aan de beurt was en het zuidwesten het laatste. Dit had te maken met de onderlinge kwaliteit van het veen en met het feit dat het oosten dichterbij de bewoonde wereld lag. Rondom de veenderijen ontstonden nederzettingen, waardoor buurten werden gevormd die hedendaags nog steeds in Nij Beets te vinden zijn. Desondanks zijn een aantal van deze nederzettingen ook compleet verdwenen.

Net als in de rest van het Opsterlandse laagveenlandschap, had Nij Beets ook veel met wateroverlast te maken. De drooglegging werd hier zowel uitgevoerd door het polderbestuur van de Grootte Veenpolder in Opsterland en Smalingerland als door weldoeners. Echter verliep het droogmaken zeer moeizaam, rond 1928 bestond het zuidwesten van het dorpsgebied nog steeds voor een groot deel uit water. Uiteindelijk zijn de werkzaamheden in de jaren veertig van de vorige eeuw voltooid.

Inhoud

Hoofdstuk 1: Inleiding	1
1.1 Aanleiding tot het onderzoek	2
1.2 Stand van het onderzoek	3
1.3 Afbakening van het onderzoek	7
1.4 Onderzoeksthema's en onderzoeksvragen	9
1.5 Methodologie	10
Hoofdstuk 2: Verveningsgeschiedenis van westelijk Opsterland	11
2.1 Inleiding	12
2.2 Ontstaansgeschiedenis van het landschap	13
2.3 Luxwoude	23
2.4 Langezwaag	25
2.5 Terwispel.....	26
2.6 Tijnje	28
2.7 (Nij) Beets.....	30
2.8 Conclusie.....	30
Hoofdstuk 3: Detailstudie naar de veenderij in Nij Beets.....	32
3.1 Inleiding	33
3.2 Landschap en grondgebruik voor de turfwinning	33
3.3 Landschap en organisatie tijdens de turfwinning.....	37
3.4 Het landschap na de verveningen.....	44
3.5 Conclusie.....	51
Hoofdstuk 4: Conclusie.....	52
Literatuur en bronnen.....	55

Hoofdstuk 1: Inleiding

1.1 Aanleiding tot het onderzoek

Het veenpolderlandschap van westelijk Opsterland vindt zijn oorsprong in de natuurlijke processen die hebben geleid tot veenvorming. Door de accumulatie van organisch materiaal in vochtige omstandigheden ontstonden uitgestrekte veenpakketten. Via rivieren, zoals het Koningsdiep en de Wispel, kwamen nieuwe bewoners het gebied binnen en trokken vanuit hier het veen in. Hierdoor veranderde het natuurlijke veenlandschap in een agrarisch veenontginningslandschap.¹ Wegens oxidatie en inklinking door de ontginningen werden de gronden in eerste instantie verlaten en fungeerden enkel nog als hooiland voor hoger gelegen gebieden, zoals het oosten van Opsterland.² Toen de grootschalige hoge veenderij in Opsterland ten einde was gelopen werden deze hooilanden in het lage deel van de gemeente verveend, doormiddel van natte verveningen waarbij veen onder de grondwaterspiegel werd gewonnen.³ Uiteindelijk bleef hierdoor een uitgeveend landschap achter, met petgaten en legakkers.⁴ Door de vrees voor het vele water wat door de verveningen was ontstaan, verschenen plannen voor het inpolderen van het uitgeveende gebied. Hierdoor ontwikkelde het landschap zich tot een veenpolder, welke werd ingericht voor agrarisch gebruik.⁵

Ondanks dat het veenpolderlandschap van Opsterland een aaneengesloten gebied betreft, werd het niet gelijktijdig verveend en drooggemaakt. Zo worden in het begin van de 17^e eeuw al vermeldingen aangetroffen waaruit blijkt dat bij Beets veen werd gewonnen.⁶ Echter startte de grootschalige turfwinning hier pas in 1863.⁷ In het midden en zuiden van het landschap, bij de dorpen Luxwoude, Langezwaag en Terwispel, werd vanaf het eind van de 18^e eeuw al op grote schaal turf gewonnen. In 1832 werden de eerste plannen gemaakt voor het inpolderen van een gebied tussen Langezwaag en Gorredijk, terwijl in 1923 nog een aantal kleine veenderijen in het zuiden van Nij Beets bestonden die tot na de Tweede Wereldoorlog bleven bestaan.⁸ Het volledig droogleggen van het gehele gebied lijkt uiteindelijk in de jaren veertig van de vorige eeuw te zijn voltooid waarna de polders werden ingericht, voornamelijk als agrarisch gebied. Hierdoor is niet alleen onderzoek verricht naar de veenderijen, maar ook naar de inpoldering van de uitgeveende gebieden.⁹

Om grip te krijgen op alle verschillende verveningsprojecten die hier zijn uitgevoerd, worden in dit onderzoek eerst alle basale kenmerken van veenderijen die zich in het Opsterlands veenpolderlandschap bevonden beschreven. Hieronder vallen de verveners en eigenaren van de grond, de ligging van de voormalige veenderijen, dateringen, begrenzingen, infrastructuur en verveningsmethoden. Hiervoor is eerst naar de ontstaansgeschiedenis van het landschap gekeken.

Vervolgens is uitgebreider onderzoek verricht naar de veenderij in Nij Beets, omdat hiervan veel materiaal en informatie beschikbaar is gebleven. In het detailonderzoek wordt tevens uitgebreid aandacht besteed aan de landschapsontwikkeling naar agrarische veenpolder en het hedendaagse landschap, om erachter te komen welke landschapselementen nu nog herinneren aan zowel de turfwinningstijd als de ontwikkeling naar veenpolder.

---

¹ Wiersma 2013, p. 16-18; Worst 2012, p. 145-146; Zomer 2011, p. 8-11.

² Sparh van der Hoek 1961, p. 176-180; Wiersma 2013, p. 21.

³ Huisman 2011, p. 18.

⁴ Huisman 2011, p. 31.

⁵ Spek *et al.* 2018, p. 54.

⁶ Visscher 2015, p. 197.

⁷ Huisman 2011, p. 52; Wiersma 2013, p. 29.

⁸ Visscher 2015, p. 390.

⁹ Huisman 2011, p. 298.

1.2 Stand van het onderzoek

De stand van het onderzoek wordt aan de hand van drie onderwerpen beschreven, namelijk het landschap voor, tijdens en na de natte verveningen in westelijk Opsterland. Voor al deze onderwerpen is literatuur voorhanden, maar er is nog steeds ruimte voor verder onderzoek naar de landschapsontwikkeling en de veenderijen die zich hier bevonden.

Landschap en landgebruik voor de turfwinning

In het rapport *Het verhaal van Smalingerland* wordt de ontstaansgeschiedenis van het landschap van de gemeente Smalingerland beschreven (ten noorden van de gemeente Opsterland). Smalingerland kan worden beschouwd als een staalkaart van veenlandschappen en het rapport beschrijft de variaties, het ontstaan van de verschillende veenlandschappen, hoe de landschappen eruitzien en waarom ze liggen waar ze liggen.¹⁰ Dit rapport zou ook bij kunnen dragen aan de ontstaansgeschiedenis van westelijk Opsterland, echter zal dit rapport de vraag naar het landschap en landgebruik voor de turfwinning in dit gebied niet beantwoorden.

Om te achterhalen hoe het veen exact is gevormd zou de publicatie *VEENVORMING* van J. Visscher uit 1949 kunnen worden geraadpleegd.¹¹ Echter zijn er ook recentere onderzoeken over het vormen van veen gepubliceerd. Daarnaast is het boek van J. Visscher in zijn algemeenheid geschreven en niet locatie specifiek.

Het rapport *Landschapsontwikkeling en cultuurhistorische waarden langs de boven- en middenloop van het Koningsdiep (Zuidoost-Friesland)* van J. Zomer en D. Worst uit 2011 is van groot belang voor het beschrijven van het landschap en landgebruik voor de turfwinning.¹² Hetzelfde geldt voor de masterscriptie *Agrarische veenontginningen in oostelijk Opsterland (900 - 1700 AD)* door D. Worst en het rapport *Landschapsontwikkeling en cultuurhistorische waarden langs de middenloop van het Koningsdiep (Zuidoost-Friesland)* door J. Wiersma.¹³ In deze onderzoeken komt naar voren dat westelijk Opsterland voor de turfwinning grotendeels als hooiland fungeerde voor de hoger gelegen gronden in het oosten van de gemeente. In de masterscriptie van D. Worst wordt de oorsprong van de verkavelingspatronen van het landschap langs het Koningsdiep beschreven, wat bijdraagt aan het beantwoorden van vragen over het landschap en landgebruik voor de turfwinning in westelijk Opsterland. Echter blijven nog wel vragen bestaan over de dorpen die niet langs het Koningsdiep liggen, zoals Luxwoude, het noorden van Langezwaag en het zuiden van Terwispel en Tijnje. Deze gebieden zijn waarschijnlijk uit een zijtak van het Koningsdiep ontgonnen, maar is het dan met zekerheid te zeggen dat hier dezelfde landschapsontwikkeling heeft plaatsgevonden tot aan de turfwinning?

Om meer informatie over het landgebruik als hooiland te verkrijgen is de masterscriptie van I. Koppert een geschikte aanvulling.¹⁴ Zij schrijft in haar onderzoek namelijk over de ligging, ontwikkeling en het gebruik van hooiwegen in Noord-Nederland vanaf de achttiende eeuw.

---

¹⁰ Spek *et al.* 2018.

¹¹ Visscher 1949.

¹² Worst & Zomer, 2011.

¹³ Wiersma 2013; Worst 2012.

¹⁴ Koppert 2017.

Landschap en organisatie tijdens de turfwinning

W. Visscher beschrijft in zijn boek *Verveningen en verveners in Friesland* zowel de turfwinning van de hoogveengebieden als de laagveengebieden van Friesland.¹⁵ Hierin beschrijft hij onder andere welke grondeigenaren en veenbazen een belangrijke rol hebben gespeeld. Ondanks dat hij met deze publicatie een grote dienst heeft bewezen aan alle geïnteresseerden in de complete verveningsgeschiedenis van Friesland, is het in zijn algemeenheid geschreven en worden af en toe bijzonderheden uitgelicht. Met dit boek maakt W. Visscher het onderzoek naar de natte verveningen in Opsterland wel zeer toegankelijk, via zijn geraadpleegde bronnen kan het landschap en de organisatie tijdens de turfwinning verder worden onderzocht.

Een andere waardevolle bron is *Opstand in de turf* door K. Huisman.¹⁶ Dit boek besteedt veel aandacht aan de sociale strijd tijdens de turfwinning in westelijk Opsterland. Om deze reden zullen in dit scriptieonderzoek de sociale aspecten minder worden belicht dan de landschappelijke. Ondanks dat het boek grotendeels het verhaal van de turfmakers verteld, is het landschap ook een belangrijk onderdeel. Waardoor het een nuttige publicatie voor het onderzoek naar de natte verveningen in Opsterland is.

In 1995 promoveerde M.A.W. Gerding op zijn proefschrift naar de verveningen in de vier noordelijke provincies van Nederland tussen 1550 en 1950.¹⁷ In dit onderzoek wordt gereconstrueerd in welke gebieden en in welke periode er turf is gewonnen. Ook de hoeveelheid afgegraven turf wordt behandeld. Daarnaast worden in mindere mate de distributie en consumptie van turf beschreven. Gerding richt zich in zijn onderzoek alleen op de grootschalige en systematische turfwinning, niet op de kleinschalige. De lage veenderij in westelijk Opsterland wordt ook behandeld, echter specifieke kenmerken over de veenderijen en de ligging van de veenderijen niet, waarschijnlijk omdat dit te kleinschalig is.

De natte verveningen die in westelijk Opsterland hebben plaatsgevonden zijn een groot onderdeel van de geschiedenis van de gemeente. Met name de sociale aspecten die hierbij kwamen kijken maken nog altijd een diepe indruk en verschillende organisaties binnen de gemeente zetten zich in om het verhaal van de turfmakers te blijven vertellen. In het streekmuseum in Gorredijk is een permante tentoonstelling te vinden over de turfwinning van hoog- en laagveen in Opsterland. Hier wordt veel aandacht geschonken aan het verhaal van de turfmakers en hun werk- en leefomstandigheden. Museum Opsterlân bezit over een bijzonder collectie die aan deze tijd herinnert, echter wordt het landschap en de organisatie tijdens de natte verveningen hier grotendeels achterwege gelaten. Het is uiteraard bekend dat door de natte vervening onder andere uitgestrekte veenplassen achterbleven, maar waar dit exact gebeurde en wie de verveners waren blijft hier achterwegen. Het landschap en de organisatie tijdens de winning van hoogveenturf komen hier wel aan bod.

Nij Beets beschikt over een openluchtmuseum, namelijk: it Damshûs. Dit museum laat de op een actieve manier ervaren hoe laagveenturf werd gemaakt en besteed net zoals het museum in Gorredijk aandacht aan de werk- en leefomstandigheden van de veenarbeiders. In dit museum speelt wederom de sociale strijd een belangrijke rol. Daarnaast wordt in dit museum een kleine indruk gegeven van de verandering in het landschap als gevolg van de laagveenderij. Echter is het uitgangspunt Nij Beets, waardoor de landschappelijke geschiedenis van de overige dorpen in westelijk Opsterland wederom achterwegen blijft.

---

¹⁵ Visscher 2015.

¹⁶ Huisman 2011.

¹⁷ Gerding 1995.

Het landschap en de organisatie tijdens de turfwinning in westelijk Opsterland worden in een aantal boeken beschreven. Zo is F.J. de Boer één van de eersten die in zijn publicatie uit 1954 schrijft over de lage veenderij in Opsterland en Smallingerland.¹⁸ Dit boek is een belangrijke bron voor dit scriptieonderzoek. Oorspronkelijk zou Gjalt Bloembergen, de voormalige opzichter van de Groote Veenpolder in Opsterland en Smallingerland, de geschiedenis van de polder beschrijven. Door zijn vroegtijdig overlijden is F.J. de Boer gevraagd om het af te maken en heeft het verhaal naar zijn eigen hand gezet, aangezien hij de turfwinningstijd op zijn eigen manier heeft beleefd. Hij was turfarbeider in en rondom Nij Beets en woonde hier met zijn familie (afb. 1).

Afb. 1. De onbewoonbaar verklaarde woning van F.J. de Boer in 1906. Hij woonde in het linker deel met zijn echtgenote en vier kinderen. Rechts woonde zijn moeder, de weduwe van Jac. de Boer, zij had een eigen toegangsdeur. Opvallend is het omringende water, ontstaan door de lage veenderij (bron: Fries Fotoarchief Tresoor, nr. 15377).

Ondanks dat het belangrijk is om het verhaal van iemand uit de praktijk in deze scriptie te verwerken, is De Boer geen onderzoeker of deskundige op het gebied van het landschap voor de turfwinningstijd. Daarnaast behandelt hij slechts in het kort een aantal aspecten die te maken hebben met de turfwinning in Nij Beets, Boornbergum en de Veenhoop. Hierdoor blijft het nog steeds de vraag hoe de verveningsgeschiedenis van Luxwoude, Langezwaag, Terwispel en Tijnje eruit ziet.

Om de verveningsgeschiedenis van Nij Beets verder aan te vullen zijn de publicaties van O.G. Dijkstra een belangrijke bron.¹⁹ De boeken *âld Beets, Fergetten doarp yn Opsterlân* en *125 jier Nij Beets, It Begjin* zijn hiervoor geschikt. O.G. Dijkstra was in zijn dagelijks leven werkzaam bij de gemeente en in zijn vrije tijd hield hij zich bezig met de lokale geschiedenis. Tevens was hij beheerder van it Damshûs. Hij besteedt in zijn publicaties dan ook veel aandacht aan de sociale aspecten uit de verveningstijd. Wat hierin wederom ontbreekt is het landschap in de tijd van de turfwinning. Onderdelen zoals de ligging en begrenzing van de veenderijen en de eigenaren en veenbazen van de percelen blijven onduidelijk.

S.J. van der Molen heeft voor het scriptieonderzoek ook een belangrijke bijdrage geleverd met het boek *Opsterlân*.²⁰ Hierin komen zowel aspecten als voor, tijdens en na de turfwinning in westelijk Opsterland aan bod.

---

¹⁸ De Boer 1954.

¹⁹ Dijkstra 1987; Dijkstra 1988.

²⁰ Van der Molen 1977.

Landschap na de turfwinning

Het landschap na de turfwinning is ook een geliefd onderwerp voor onderzoekers geweest. In het westen van Opsterland bevinden zich twee voormalige veenpolders, dit gaat om de Polder van het 6^e en 7^e Veendistrict waarin de dorpen Luxwoude, Langezwaag, Terwispel en Tijnje zich in bevinden. En de Groote Veenpolder in Opsterland en Smallingerland, waar Nij Beets onderdeel vanuit maakt. Deze polders werden opgericht om na de verveningen het gebied weer droog te leggen en daarna in cultuur te brengen tot agrarisch gebied.

Afb. 2. Restant van de boezemmolen aan de Ulesprong bij Tijnje, gebouwd voor de bemaling van de Veenpolder van het 6^e en 7^e Veendistrict (eigen foto).

F.J. de Boer beschrijft de geschiedenis van de Groote Veenpolder van Opsterland en Smallingerland in zijn publicatie uit 1954.²¹ In dit boek wordt de landschapstransitie van veenderijenlandschap naar agrarische veenpolder ook behandeld. Echter ontbreekt hier de geschiedenis van de Polder van het 6^e en 7^e Veendistrict. Ditzelfde geldt voor de publicatie uit 1988 van O.G. Dijkstra.²²

In het boek *Opstand in de turf* van K. Huisman wordt het droogmaken van het landschap ook behandeld.²³ Dit wordt in dit scriptieonderzoek nog aangevuld met een aantal organisatorische aspecten die Huisman niet belicht. Tevens beschrijven W. Visscher en M.A.W. Gerding in het kort de polderwerken die in het westen van Opsterland plaatsvonden.²⁴

---

²¹ De Boer 1954.

²² Dijkstra 1988.

²³ Huisman 2011.

²⁴ Gerding 1995; Visscher 2015.

1.3 Afbakening van het onderzoek

Voor het onderzoek worden grote thema's gebruikt waarvoor meerdere onderzoeksvragen te bedenken zijn. Echter, omdat het onderzoek zich toespitst op een specifiek studiegebied (het veenpolderlandschap van Opsterland) zijn de mogelijkheden beperkt en is het onderzoek haalbaar. Het onderzoek is daardoor goed afgebakend in ruimte, thema en tijd.

Ruimtelijke afbakening

Voor de ruimtelijke afbakening zijn de noord-, west-, en zuidgrens gebaseerd op de grenzen van de grietenij en huidige gemeente Opsterland (afb. 3). De oostgrens is gebaseerd op de grenzen van de twee voormalige veenpolders die in het studiegebied liggen, namelijk: de Groote Veenpolder van Opsterland en Smallingerland in het noorden en het 6^e en 7^e Veendistrict in het midden en zuiden. Binnen dit gebied vallen de huidige dorpen Nij Beets, Tijnje, Terwispel, Luxwoude en Langezwaag.

Afb. 3. Het verversingslandschap van westelijk Opsterland (rood omkaderd gebied) vormt het studiegebied voor dit scriptieonderzoek (topografische ondergrond: Esri Nederland).

Historische afbakening

Voor dit onderzoek is gekozen om het jaar 1750 als beginpunt te nemen, aangezien vanaf het eind van de 18^e eeuw de grootschalige turfwinning in het lage deel van Opsterland begon. Opvallend is dan het vele water dat door deze sterk toegenomen verversing is ontstaan. De bewoners van het gebied werden meerdere malen getroffen door wateroverlast en de vrees voor nieuwe overstromingen was groot, waardoor de eerste plannen werden gemaakt om dit gebied in te polderen. Echter is de afloop van de turfwinning en het droogmaken van het gebied niet overal op hetzelfde moment gebeurd. Zo werden in 1832 de eerste plannen gemaakt om het laaggelegen gebied ten noorden van de weg van Terband naar Gorredijk in te polderen, terwijl in 1923 nog een aantal kleine veeperijen in het zuiden van Nij Beets bestonden die tot na de Tweede Wereldoorlog bleven bestaan.²⁵ Het volledig droogleggen van het gehele studiegebied lijkt uiteindelijk in de jaren veertig van de vorige eeuw te zijn voltooid waarna de polders werden ingericht, voornamelijk als agrarisch gebied. Hierdoor is 1950 als eindpunt voor dit onderzoek gekozen.²⁶

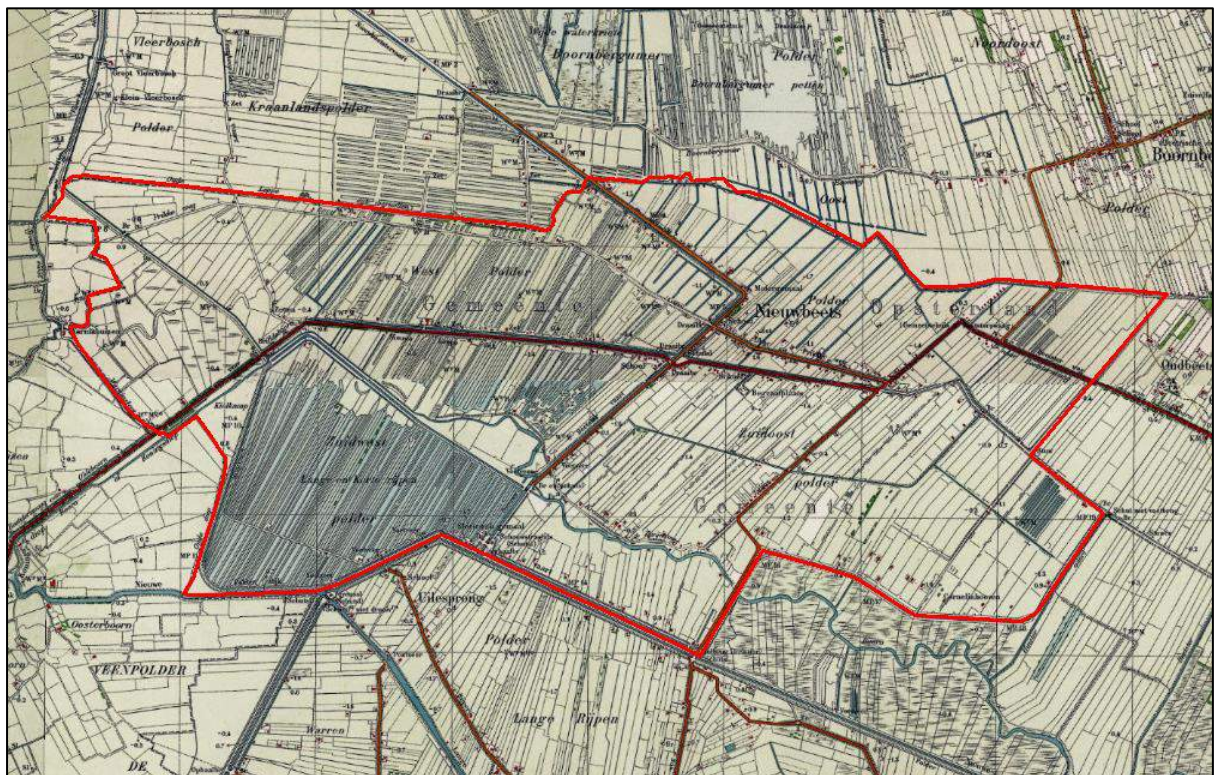
²⁵ Visscher, 2015, p. 390.

²⁶ Huisman, 2011, p. 298.

Thematische afbakening

Het onderzoek is opgedeeld in twee hoofdthema's. Hoofdstuk 2 van de scriptie geeft het bredere landschappelijke en historische kader van de thematiek. Hierin worden de natuurlijke landschapontwikkeling en de natte verveningen van het studiegebied beschreven en is een overzicht gemaakt van de verveningsprojecten die hier zijn uitgevoerd waarvan de organisatorische aspecten zijn beschreven.

Hoofdstuk 3 heeft het karakter van een detailstudie van één van de veenderijen. Het betreft de veenderij in Nij Beets. De keuze voor deze detailstudie is gebaseerd op de gunstige archiefsituatie. Een belangrijk deelthema is de transitie van verveningslandschap naar veenpolderlandschap. Dit is namelijk een grote landschappelijke ontwikkeling. Om een connectie met het heden te maken is ook onderzocht wat in het huidige landschap is terug zien van de landschapsgeschiedenis.

Afb. 4. De topografische kaart van Nij Beets rond 1927-1928. Het oosten van het dorp is reeds drooggemaakt en ingericht als agrarische veenpolder. Het westen is daarentegen nog een uitgevend landschap met petgaten en dient nog in cultuur te worden gebracht (bron: Bonnekaart, KCL: bladen 128 en 147).

In het laatste hoofdstuk wordt de centrale onderzoeksvraag beantwoord op basis van de onderzoeksresultaten van hoofdstuk 2 en 3. Het doel van deze conclusie is om de belangrijkste bevindingen te presenteren, een antwoord op de hoofdvraag te geven en het onderzoek af te ronden.

1.4 Onderzoeksthema's en onderzoeksvragen

De centrale onderzoeksvraag van dit scriptieonderzoek is als volgt:

“Welke landschappelijke ontwikkelingen heeft het veenlandschap van westelijk Opsterland tussen de late 18^e eeuw en heden doorgemaakt onder invloed van de natte verveningen die hier hebben plaatsgevonden?”

Het doel van het onderzoek is het in kaart brengen van de verveningsprojecten en de landschappelijke ontwikkelingen die onder invloed van de verveningen hebben plaatsgevonden in het westelijk deel van de gemeente Opsterland, met zowel een overzicht op hoofdlijnen als een verklaring op detailniveau. De hoofdvraag is te beantwoorden aan de hand van verschillende deelvragen die hieronder zijn opgesteld en welke zijn onderverdeeld in twee hoofdthema's.

Thema 1: Het landschap en de verveningsgeschiedenis

Onder dit thema is allereerst een beschrijving van de ontstaansgeschiedenis van het natuurlijk veenlandschap gegeven. Vervolgens is de verdere ontwikkeling van het landschap onderzocht sinds de eerste bewoners zich hier hadden gevestigd. Vanaf het moment dat de grootschalige lage veenderij hier van start ging, is uitgezocht welke verveningsprojecten hier zijn uitgevoerd, welke organisatorische aspecten hierbij kwamen kijken en welke landschappelijke veranderingen dit met zich mee heeft gebracht. De deelvragen zijn hiervoor als volgt:

- Hoe ontwikkelde het veenlandschap zich in westelijk Opsterland?
- Welke verveningsprojecten zijn in het Opsterlandse laagveenlandschap uitgevoerd en welke organisatorische aspecten kwamen hierbij kijken?
- Welke veranderingen vonden in het landschap plaats door de turfwinning?

Thema 2: Detailstudie naar de veenderij in Nij Beets

Nadat de verveningsprojecten in het Opsterlandse laagveenschap in kaart zijn gebracht, is een detailstudie naar de veenderij in Nij Beets verricht. Hiervoor is onderzocht hoe het veenlandschap zich door de eeuwen ontwikkelde en welke veranderingen plaatsvonden. Nij Beets is opgedeeld in verschillende landen waarin zich de veenderijen bevonden. Per stuk land is gekeken wanneer dit is verveend en welke organisatorische aspecten hierbij kwamen kijken. Uiteindelijk bleven uitgeveende gebieden achter die op verschillende momenten zijn drooggemaakt en in cultuur gebracht. Binnen dit thema is de landschapstransitie naar agrarische veenpolder behandeld en om een connectie met het heden te maken is gekeken wat vandaag de dag nog herinnert aan de turfwinningstijd en transitie naar veenpolder. De deelvragen die hier bij horen:

- Hoe ontwikkelde het veenlandschap zich in Nij Beets?
- Hoe verliep het verveningsproject van Nij Beets en welke organisatorische aspecten kwamen hierbij kijken?
- Welke veranderingen vonden in het landschap plaats door de turfwinning?
- Hoe ontwikkelde het uitgeveende verveningslandschap van Nij Beets zich naar een veenpolder en welke organisatorische aspecten kwamen hierbij kijken?
- Wat is er in het huidige landschap terug te zien van zowel de turfwinningstijd als de landschapontwikkeling naar veenpolder?

1.5 Methodologie

Het onderzoek naar de verveningsgeschiedenis van westelijk Opsterland is tot nu toe voornamelijk gebaseerd op onderzoek van archiefstukken. Voor dit scriptieonderzoek is bekeken of het scala aan onderzoeksmethoden kan worden uitgebreid door bronnen en onderzoeksmethoden uit verschillende onderzoeksdisciplines te combineren. De bronnen en onderzoeksmethoden die van toepassing zijn in de scriptieonderzoek zijn hieronder per thema beschreven (tabel 1):

Thema 1: Het landschap en de verveningsgeschiedenis	Methoden en bronnen
<i>Hoe ontwikkelde het veenlandschap zich in westelijk Opsterland?</i>	Literatuuronderzoek, fysisch-geografische data, toponiemen, interviews, kaartmateriaal, tekeningen, toponiemen en veldbezoek
<i>Welke verveningsprojecten zijn in het Opsterlandse laagveenlandschap uitgevoerd en welke organisatorische aspecten kwamen hierbij kijken?</i>	Historisch kaartmateriaal, archiefonderzoek, literatuuronderzoek, krantenartikelen, tekeningen en toponiemen
<i>Welke veranderingen vonden in het landschap plaats door de turfwinning?</i>	Veldbezoek, oral history, historisch kaartmateriaal, literatuuronderzoek, tekeningen en archiefonderzoek
Thema 2: Detailstudie naar de veenderij in Nij Beets	
<i>Hoe ontwikkelde het veenlandschap zich in Nij Beets?</i>	Literatuuronderzoek, fysisch-geografische data, toponiemen, interviews, kaartmateriaal, toponiemen, tekeningen en veldbezoek
<i>Welke verveningsprojecten zijn in Nij Beets uitgevoerd en welke organisatorische aspecten kwamen hierbij kijken?</i>	Historisch kaartmateriaal, archiefonderzoek, literatuuronderzoek, krantenartikelen, tekeningen en toponiemen
<i>Welke veranderingen vonden in het landschap plaats door de turfwinning?</i>	Veldbezoek, oral history, historisch kaartmateriaal, literatuuronderzoek, tekeningen, toponiemen en archiefonderzoek
<i>Hoe ontwikkelde het uitgeveende verveningslandschap van Nij Beets zich naar een veenpolder en welke organisatorische aspecten kwamen hierbij kijken?</i>	Historisch kaartmateriaal, archiefonderzoek, literatuuronderzoek, interviews, oral history, tekeningen en toponiemen
<i>Wat is er in het huidige landschap terug te zien van zowel de turfwinningstijd als de landschapsontwikkeling naar veenpolder?</i>	Veldbezoek, luchtfoto's, kaartmateriaal, foto's, toponiemen en literatuuronderzoek

Tabel 1. De onderzoeksmethoden en bronnen die van toepassing voor het onderzoek.

Hoofdstuk 2: Verveningsgeschiedenis van westelijk Opsterland

2.1 Inleiding

In het westelijk deel van Opsterland bevonden zich verscheidende landen waar verdronken hoogveen gegraven werd om vervolgens turf te vervaardigen. Dit was hoogveen lag oorspronkelijk boven de waterspiegel, maar is in de volle middeleeuwen (12^e-13^e eeuw) ontgonnen in lange strokenverkavelingen.²⁷ Vervolgens is door inklinking en oxidatie de bodem sterk gedaald, waardoor het veenmosveen geleidelijk aan steeds meer onder de waterspiegel kwam te liggen.²⁸ Maar omdat dit veen wel goede verbrandingseigenschappen had, loonde het de moeite om dit veen onder de waterspiegel op te dreggen.

De lage veenderij in Noord-Nederland is al eeuwen oud. Sinds de tijd van de Romeinen zijn hier namelijk al kleine vervingen geweest. Maar pas vanaf het einde van de 18^e eeuw heeft deze regio een belangrijke rol gespeeld in de turfwinning, waarbij het landschap werd getekend door de menselijke inspanningen om het veen te exploiteren.²⁹ In dit tweede hoofdstuk wordt de ontstaansgeschiedenis en de ontwikkeling van het landschap door de veenderij die in het studiegebied heeft plaatsgevonden beschreven. De voormalige veenderij die zich afspeelde in de huidige dorpen Nij Beets, Tijnje, Terwispel, Luxwoude en Langezwaag komen hierbij aan de orde. Elk van deze dorpen heeft een eigen verhaal en heeft op zijn eigen manier bijgedragen aan de veenindustrie in deze regio.

Door de eeuwen heen waren de veenderijen essentiële bronnen van werkgelegenheid en economische groei voor de lokale gemeenschappen. Het landschap dat we vandaag de dag zien, draagt nog steeds de sporen van deze voormalige vervingen. In dit hoofdstuk wordt dieper ingegaan op de geschiedenis van elk dorp en worden de veenderijen als het ware tot leven gebracht. Hiervoor zijn onder andere de omvang van de veenderijen onderzocht, evenals de kenmerken die deze locaties definieerden. Deze kenmerken omvatten bijvoorbeeld de methoden die werden gebruikt voor turfwinning, de infrastructuur, de veenbazen en eigenaren van de grond en de impact van de veenderijen op het dagelijks leven van de dorpsbewoners. Door het in kaart brengen van deze voormalige veenderijen en hun bijbehorende kenmerken, is het mogelijk om een beter begrip te krijgen van de invloed van de turfwinning op het landschap en op de lokale samenlevingen. Daarnaast biedt het inzicht in de veranderingen die hebben plaatsgevonden in de loop der tijd en kan de historische waarde van deze veenderijen beter worden gewaardeerd.

Het doel van dit hoofdstuk is een gedetailleerd overzicht te bieden van de voormalige veenderijen in Nij Beets, Tijnje, Terwispel, Luxwoude en Langezwaag. Door deze informatie te verzamelen en te presenteren is het mogelijk om een bijdrage te leveren aan het behoud van het cultureel erfgoed van dit gebied en het begrip van de lokale geschiedenis te vergroten.

---

²⁷ Wiersma 2013, p. 16-18; Worst 2012, p. 145-146; Worst & Zomer 2011, p. 8-11.

²⁸ Worst 2012, p. 92.

²⁹ Huisman 2011, p. 20-21.

2.2 Ontstaansgeschiedenis van het landschap

Het veenpolderlandschap van Opsterland ligt tussen de uitlopers van het Fries-Drents Plateau aan de oost-zuidoostzijde en het Lage Midden aan de westzijde. Het studiegebied vormt samen met het Lage Midden een overgangsgebied van de zandgronden in het oosten naar de kleigronden in het westen van Friesland.³⁰

De geologische geschiedenis van oostelijk Opsterland wordt grotendeels bepaald door de ijstijden. In dit deel van de gemeente trokken gletsjertongen diepe sporen in het landschap en stuwden de omliggende grond omhoog. Zo ontstond een landschap van beekdalen, als residuen van de oude gletsjertongen en gletsjerrivieren en hoge zandruggen, afgezet met dekzanden vanuit het Fries-Drents Plateau.³¹ De meeste ruggen hebben de richting noordoost-zuidwest, doordat het ijs hoofdzakelijk in die richting schoof. Om die reden lopen ook riviertjes als het Koningsdiep, de Tjonger en de Linde in dezelfde richting.

Na de laatste ijstijd bleef in het westelijk deel van de gemeente een grote zandwoestijn achter waar een koude wind overheen stormde. Op de lange duur werd het zand vastgelegd en konden zich hier toendra's vormen, waar langzamerhand begroeiing op kwam. Deze planten lieten bladeren vallen, welke vervolgens afstierven en werden overgroeid met veenmos.³² Dit was het begin van de veenvorming. Zo'n 5000 jaar geleden was de zeespiegel en hierdoor het grondwaterpeil in het westelijk deel van Opsterland flink gestegen, doordat het in de loop van het Holoceen telkens warmer werd.³³ Het regenwater dat nu niet meer via de rivieren en zijstromen in de zee kon afstromen, bleef in dit laagveengebied staan. Dit resulteerde in een moeras die de aanwezige bomen en planten verstikte. In de loop van deze duizenden jaren is een veenlaag van 1 tot 3 meter diep in het westen van het studiegebied gevormd, wat richting het oosten oploopt naar de zandgrond, waar het veen eindigt in een slechts een dun laagje.³⁴

Op afbeelding 6 is de geomorfologische kaart van het gebied weergegeven. Aan de oostkant, in Terwispeel, van het gebied is nog een uitloper van het Fries-Drents Plateau (dekzandrug) te zien.³⁵ Het overgrote deel van het studiegebied is een ontgonnen veenvlakte, waarvan het ontstaan uitgebreid in deze scriptie zal worden behandeld. Daarnaast is in een groot deel van het studiegebied het dekzand weer naar de oppervlakte gekomen. Opvallend is het beekdallandschap van het Koningsdiep aan de oostzijde van het gebied.

Afb. 5. De Landschappen van Friesland (bron: GeoGraphixs).

³⁰ Huizinga, 2022, p. 16.

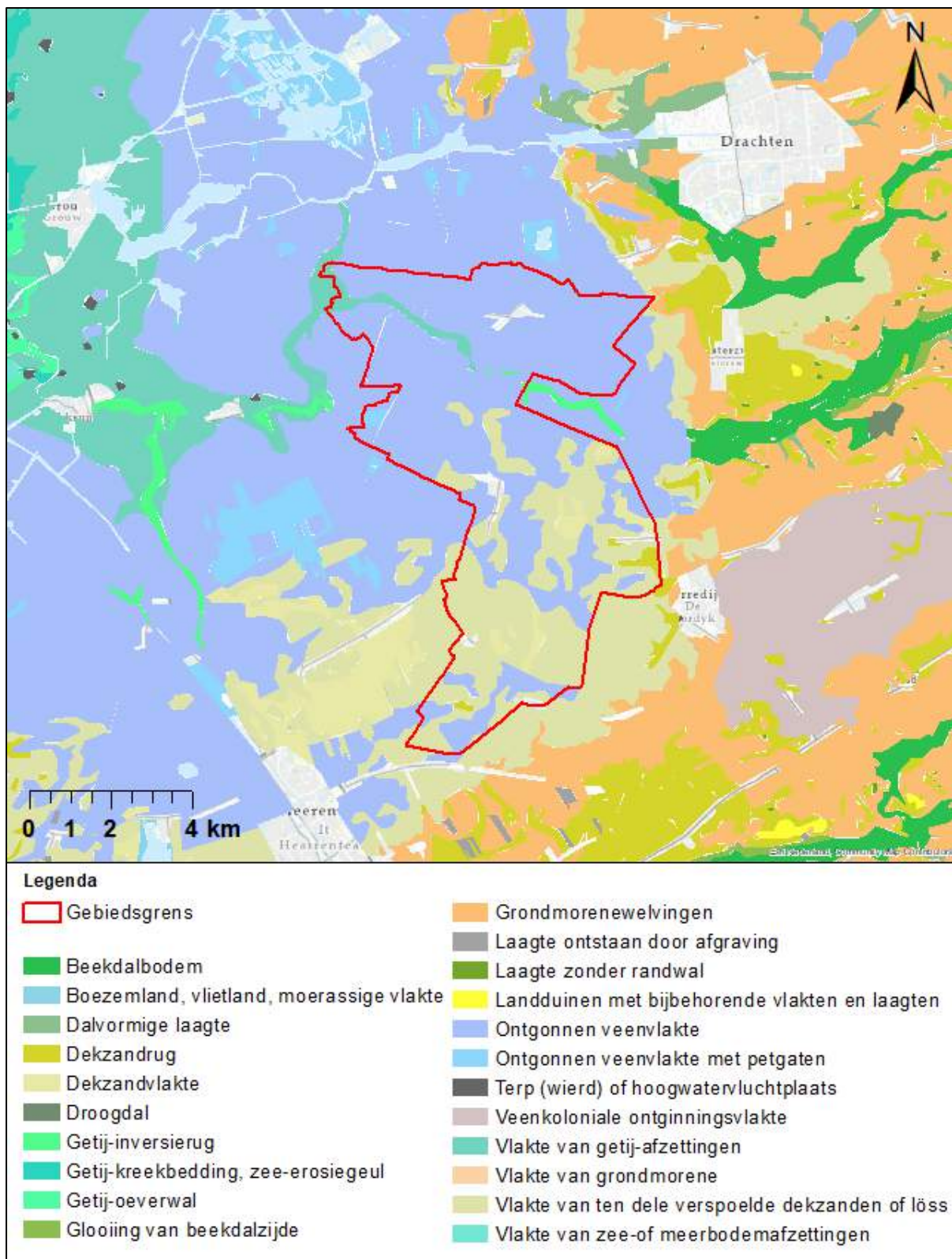
³¹ Museum Opsterlân.

³² Visscher 1949, p. 3.

³³ Spek *et al* 2018, p. 16.

³⁴ Dijkstra 1987, p.1-2.

³⁵ Koppert 2012, p. 5.

Afb. 6. De geomorfologische kaart van het studiegebied (bron: Esri Nederland, Topo RD).

Het Koningsdiep en de zijstromen

Met kan niet over de geschiedenis van Opsterland spreken zonder het over het Koningsdiep te hebben. Deze rivier heeft een belangrijke rol gespeeld voor de waterhuishouding in de grietenij en latere gemeente. De rivier kent meerdere namen, waarvan de oudste de Boorne is (Fries: de Boarn). De volksmond in Opsterland kent vandaag de dag bijna alleen het Âlddjip (Nederlands: Ouddiep), maar op kaarten en in wetenschappelijke publicaties staat meestal het Koningsdiep vermeld.³⁶

De naam Ouddiep schijnt te zijn opgekomen toen er tussen het voormalige dorp Kortezwaag en de Boorne een afvoerkanaal voor de turf werd gegraven, dat voor het eerst in 1619 als ‘nieuwdijep’ voorkomt. Door deze tegenstellige benaming sprak men vanaf 1739 al van ‘het Oude Diept’. Het Ouddiep loosde het water van de hoge gronden en venen van Opsterland eerst in de Middellzee en later via een eigen Opsterlandse waterlossing naar het Sneeker meer.³⁷

Het Koningsdiep had een aantal zijstroompjes, waarvan het grootste tussen Terwispel en Kortezwaag ontsprong en stroomopwaarts achtereenvolgens Mûdjip (Nederlands: Moediep), Wispel en Âlde Ie heet (afb. 7). Een paar zijtakken van deze Ie zijn opgenomen in de vaart tussen Gorredijk naar Âldeboarn en staan bekend als de Krûmten, wat in het Nederlands ‘bochten’ betekent.³⁸

Agrarische veenontginningen

Het historische verkavelingspatroon van de gemeente Opsterland wordt op de kaarten van Schotanus en Eekhoff en de Kadasterkaart 1832 duidelijk weergegeven. Hieruit blijkt dat het

verkavelingspatroon van de dorpen Beets en Terwispel op het Koningsdiep is gericht. Het westelijk deel van Terwispel, waar tijdens de lage veenderij Tijnje is ontstaan, Luxwoude en Langezwaag zijn vanuit de zijrivier de Wispel in ontginning genomen (afb. 8).³⁹ Deze ontginningen zijn in de middeleeuwen ontstaan toen nieuwe bewoners via deze waterstromen het veen introkken.⁴⁰ Hiervoor werden haaks op het Koningsdiep sloten gegraven, zodat op deze manier het veen zo optimaal mogelijk afwaterde in de richting van de rivier.⁴¹ Door de voortdurende oxidatie en inklinking van het veen als gevolg van de agrarische ontginningen ontstond wateroverlast. Doordat het veen steeds verder inklonk had de verkaveling van westelijk Opsterland op den duur een waterbergende en waterafvoerende functie. In het oosten van de gemeente nam de noodzaak naar een waterbergende functie juist af. Hierdoor ontstonden uiteenlopende ontwikkelingen in het verkavelingspatroon van beide gebieden.⁴²

Afb. 7. Een kaartfragment van de Schotanus-kaart van de Grietenij Opsterland uit 1718. Op het fragment is de zijstroom De Wispel weergegeven en wordt stroomopwaarts achtereenvolgens het 'Moe diep', 'Wylde Wispel' en 'Olde Ee' genoemd (bron: Tresoar).

³⁶ Van der Molen 1977, p. 36.

³⁷ Van der Molen 1977, p. 44.

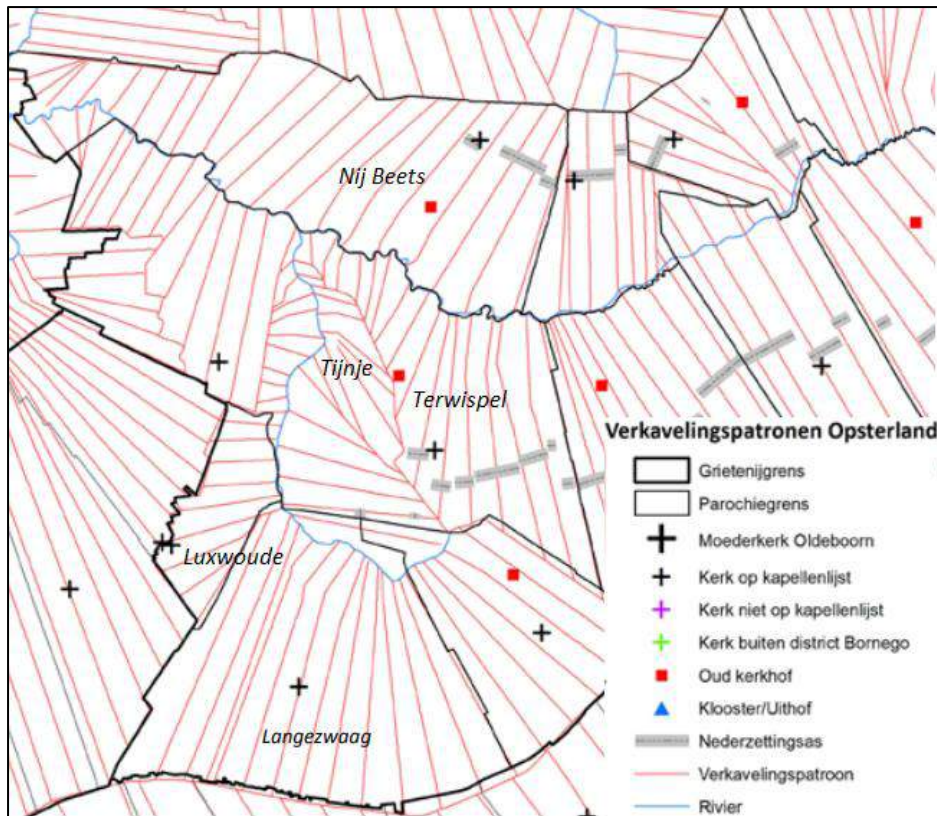
³⁸ Van der Molen 1977, p. 40-41.

³⁹ Worst 2012, p. 91.

⁴⁰ Dijkstra 1987, p. 3.

⁴¹ Worst 2012, p. 145.

⁴² Worst 2012, p. 92.

Afb. 8. Het historische verkavelingspatroon van het studiegebied, deze zijn gebaseerd op de kadasterkaart uit 1832 (bron: Worst 2012 en De Langen 1992).

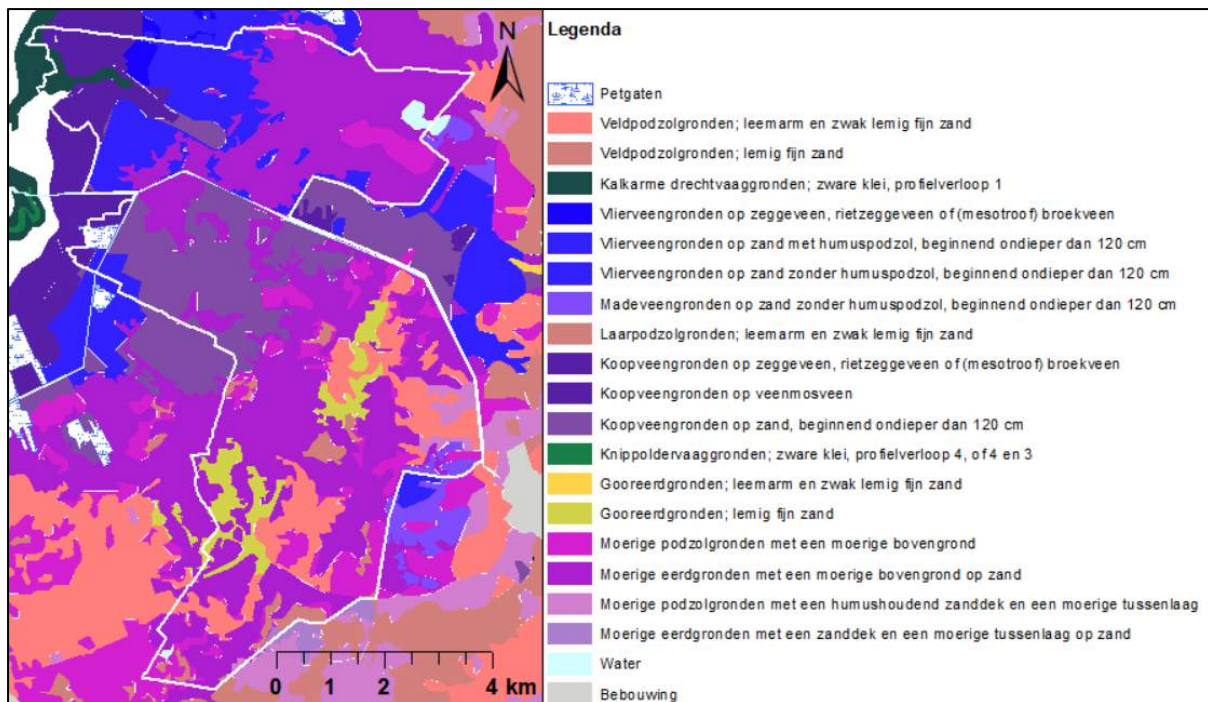
De dorpen Beets en Terwispel zijn vanwege de bodemdaling en wateroverlast vervolgens verschoven naar hoger gelegen delen van het dorpsgebied. In het studiegebied bevond zich in de Middeleeuwen het dorp Ryp, echter is dit dorp door de wateroverlast volledig verdwenen. In het gebied waar dit verdwenen dorp heeft gelegen zijn nog een straatnaam en een aantal veldnamen te vinden die hieraan herinneren. De verlaten gebieden fungeerden voortaan al hooiland. Al vanaf de 16^e eeuw en waarschijnlijk al eerder haalden boeren uit het oostelijk deel van Opsterland hooi uit het westen van deze gemeente. Het met enige regelmaat overstromen van deze gronden had een negatief effect op de hooiwinning. Hierdoor was de geschatte opbrengst van deze hooilanden minder hoog dan in oostelijk Opsterland (afb. 9).⁴³

Hooiland	Opbrengst per hectare in guldens	ha.
Wijnjeterp	8,9	173
Duurswoude	8,9	47
Siegerswoude	8,9	63
Ureterp	8,2	121
W. Wispel	7,3	1203
W. Beets	5,6	1036

Afb. 9. In deze tabel wordt de gemiddelde opbrengst van hooiland per hectare per dorp in het jaar 1832 weergegeven. De bovenste vier dorpen bevinden zich in het oosten van Opsterland en de onderste twee in het studiegebied. De derde kolom geeft de precieze oppervlakten hooiland per dorp. Opmerkelijk is de aanzienlijk lagere opbrengst in Nij Beets en de totale oppervlakten aan hooiland in het westen van Opsterland (bron: Worst 2012).

⁴³ Worst 2012, p. 127.

De hooilanden bevonden zich in de huidige dorpen Tijnje, Terwispel en Nij Beets. In bodemkundig opzicht liggen deze hooilanden grotendeels op koop- en vlierveengronden en moerige eerdgronden (afb. 10). In het noordwesten zijn tevens drechtvaaggronden gekarteerd. Dit zeekleipakket is door de Middellzee afgezet over het veen.⁴⁴

Afb. 10. De bodemkaart van het studiegebied. Het noordelijk deel van het studiegebied bestaat voornamelijk uit vlierveengronden en koopveengronden op zand en meer naar de stroomgordel uit koopveengrond op mesotroof veen. In het midden en zuiden van het studiegebied zijn koopveengronden op zand, moerige gronden, veldpodzolgronden en gooreerdgronden gekarteerd (bron: Digitale Bodemkaart van Nederland, Alterra).

Commerciële turfwinning

In Opsterland was aanvankelijk de hoge veenderij belangrijker dan de laagveenwinning. Zo is in 1472 al een vermelding gevonden van een veenbaas onder Ureterp. Echter zal dit zijn gegaan om een kleine onderneming, aangezien de grote exploitatie van het Opsterlands hoogveen pas in het begin van de 17^e eeuw begon.⁴⁵ In deze tijd nam de vraag naar turf een hoge vlucht, vanwege de snelle bevolkingsgroei en de groei van de steden.⁴⁶ De hoge veenderij in Opsterland speelde zich grotendeels in het oosten en midden van de gemeente af, de uitgestrekte zandruggen in dit gebied gingen toen nog onder het hoogveen schuil. Het veen van het hoogveen werd boven de grondwaterspiegel afgegraven. Daarvoor moest eerst een stelsel van wijken en vaarten worden gegraven om het gebied te ontwateren en de ontgonnen turf af te kunnen voeren. Hierdoor veranderde het landschap radicaal.

Rijke kooplieden, speculanten en grootgrondbezitters verenigden zich als de zogenoemde ‘Compagnons’ om de voor die tijd enorme investeringen voor de aanleg van vaarten, wijken, bruggen en sluizen te financieren. In 1631 werd in het ‘Gorreveen’ in Gorredijk de Hegedyk doorgestoken en van daaruit werd de Compagnonsvaart steeds verder oostelijk uitgegraven. In 1783 was de vaart tot aan de gemeente Ooststellingwerf gevorderd.⁴⁷

⁴⁴ Worst 2012, p. 127.

⁴⁵ Huisman 2011, p. 18.

⁴⁶ Koppert 2012, p. 7.

⁴⁷ Museum Opsterlân.

Rond het einde van de 18^e eeuw begon men ook met het winnen van turf uit de hooilanden en moerasgebieden uit het laagveenlandschap van Opsterland. Volgens F.J. de Boer ging de lage veenderij in Opsterland er in het begin net zo aan toe als hoge veenderij, namelijk eerst het veen droog wegsteken en daarna laten drogen. Het veen ter plekke leende zich hier namelijk voor, omdat dit ontzettend stevig was en geen houtige resten bevatte, waardoor er blokken uit konden worden gestoken. Echter waren de delen uit de bovenste grondlagen hierdoor veel zwaarder en beter dan blokken uit de onderste laag. Door het onderlinge kwaliteitsverschil van de turven is men waarschijnlijk opzoek gegaan naar een betere methode. Volgens F.J. de Boer is daarom overgegaan op het spitten van de dieper zittende veengrond. Hiervoor werd eerst de bovenste en onbruikbare veenlaag, de bonkaarde, afgegraven (afb. 11). Na het verwijderen van de bonkaarde kon het veenmateriaal hieronder worden gespit, wat vervolgens werd uitgestort in een vierkante platte bak. Dit werd daarna fijngetrapt, zodat het water er uitliep. Dit mengsel werd hierna, door het omkeren van de bak, over het land verspreid en zodra het droog was konden hiervan turven worden gestoken. Bovendien bleef na dit proces een soort kool over, die in fornuizen of onder braadpannen kon worden gebruikt. Dit was met drooggestoken turf niet mogelijk.⁴⁸

Afb. 11. Twee baggelaars (veenarbeiders) graven bonkaarde af. Om van het veen turf te kunnen maken moet de bonkaarde eerst worden afgegraven (bron: Fries Fotoarchief, nr. 24274).

In de Kop van Overijssel, rondom Giethoorn, hadden de mensen zich op het gebied van laagveenwinning al een stuk verder ontwikkeld. De zogenoemde Gietersen of ‘Oerstsjongersken’⁴⁹ hadden een modernere methode van vervenen dan de Friezen en namen deze mee toen het veen in Overijssel langzamerhand begon op te raken. Rondom 1750 kwamen zij naar het noorden om geschikte stukken veengrond te zoeken om daar hun bedrijf voor te zetten. De Gietersen groeven het veen op met een baggerbeugel, een mandje met aan de rand een scherp mes, waardoor het veen van vrij diep onder de wateroppervlakte kon worden opgehaald (afb. 12 en 13).⁵⁰

⁴⁸ De Boer 1954, p. 14-15.

⁴⁹ Mensen afkomstig uit gebieden die onder de rivier de Tjonger liggen.

⁵⁰ Huisman 2011, p. 31.

Afb. 12. Gereedschap voor het winnen van veen onder de waterspiegel, het vierde stuk gereedschap van links betreft de baggerbeugel (bron: Museum Opsterlân, eigen foto).

Afb. 13. Vervenen op de Gieterse methode. Hierbij werd het veen met behulp van een baggerbeugel uitgegraven, waardoor geen smalle sloten en hagen achterbleven, maar grote watervlakten. De veenmodder werd met platbodems (bokken) naar droogpercelen gebracht (bron: Fries Fotoarchief Tresoar, nr. 24276)

Nu waren voor de ontwatering van het veen geen molens en dijken meer nodig, waardoor een grote kostenbesparing mogelijk was. Tevens kon men nu intensiever en langduriger vervenen en hoefden geen brede ribben meer te blijven zitten, waardoor de te vervenen gronden werden vergroot. Het veen kon namelijk met bokken naar elders worden vervoerd en bewerkt. Hierdoor werd de turf goedkoper en de vraag hierna groter. Echter vlogen hierdoor de landerijen in de prijs omhoog, soms tot het 25-voudige. Enkele weken na het turfsteken werden de turven losgehaald en opgestapeld om beter te drogen. Hierna worden ze nog meerdere malen gekeerd. Wanneer de turven helemaal droog waren werden ze opgestapeld in hoopsteden⁵¹ om ze tegen regen te beschermen. Zo lagen ze klaar om door turfschippers opgehaald te worden (afb. 14).

Afb. 14. Het opstapelen en drogen van de turven (bron: Fries Fotoarchief Tresoar, nr. 24280)

Deze Gieterse methode zorgde ervoor dat binnen enkele tientallen jaren grote laagveengebieden veranderden in complete meren. Waardoor soms de dijken het buitendijkse land moesten beschermen tegen het binnenwater. Daarnaast werd nu in enkele dorpen, zoals Tijnje en Nij Beets, voor een deel Overijssels of Stellingwerfs gesproken.⁵²

⁵¹ Hokken waar de turven konden doorluchten.

⁵² Huisman 2011, p. 31.

Oprichting van veenpolders

Aangezien de laagveengebieden in complete meren veranderden, begon het toenemende water in de loop van de lage veenderij steeds meer een bedreiging voor de samenleving te vormen. Om deze reden werden polders opgericht om na de verveningen het gebied weer droog te leggen en in cultuur te brengen tot agrarisch gebied. In het studiegebied bevinden zich twee voormalige veenpolders, dit gaat om de Polder van het 6^e en 7^e Veendistrict waarin de dorpen Luxwoude, Langezwaag, Terwispeel en Tijnje zich in bevinden. En de Grootte Veepolder in Opsterland en Smallingerland, waar Nij Beets onderdeel vanuit maakt.⁵³

Afb. 15. Regelmatige overstromingen van de veenderij (bron: it Damshûs).

De noodzaak tot inpoldering van de veendistricten werd door velen gevoeld. Bij winterse stormen braken vaak de plaatselijke dijken, waardoor de inwoners gevaar liepen en de veenderijen vol water stroomde. De ergste overstromingsramp van het gebied was in 1825. Tijdens deze ramp verdween een groot deel van Friesland onder water. Door een harde zuidweststorm braken de Zuiderzeedijken op 4 en 5 mei van dat jaar. Zo stroomde het water ook door het gehele studiegebied tot aan de hoge gronden bij Beetsterzwaag en Lippenhuizen. Het water golfde over de Hogedijk, wat de zuidgrens van de veenderijen in Luxwoude en Langezwaag vormde. De veenderijen liepen vervolgens onder water, waardoor de bevolking op de vlucht sloeg naar kerken en hogere gronden. Daarnaast gingen de turven die hier lagen opgeslagen verloren.⁵⁴ Toen het water was weggetrokken werden de gevolgen van de ramp zichtbaar. De zode van de aanwezige blauwgraslanden waren verrot en er lag een laag slib overheen. Hierdoor bracht het land de eerste 10 jaar niets meer op en ontstond veel zout veen, waardoor de turven braken en minder waard waren. Echter blijft het meest trieste het lot van de arbeidersbevolking, zij bleven namelijk in een diepe armoede achter.⁵⁵

De Polder van het 6^e en 7^e veendistrict werd in 1848 opgericht. Hiervoor werd een ringvaart aangelegd en werd de nieuwe vaart verder in de richting van Gorredijk gegraven. Bij de Uilesprong, een buurtschap in Tijnje, werd een sluis gebouwd. In 1858 werd een begin gemaakt met de inpoldering van de verveende gronden bij Terwispeel. Het ging om bijna 700 hectare ingesloten gebied en werd uitgevoerd door de firma R. Zwolsman. In de jaren zestig van de negentiende eeuw waren ongeveer 40 wijken en zijsloten in dit gebied gegraven. Het zand wat hierbij vrijkwam werd door de grondeigenaren gemengd met de ondergrond. Op dezelfde manier werden ook de droogmakingswerken in Luxwoude en Langezwaag uitgevoerd. Op onderstaande afbeelding is de situatie van Luxwoude en Langezwaag in 1839 en 1875 weergegeven (afb. 16). In 1893 werd gevolgd met de inpoldering van de Tijnje, waarvoor twee sluisen in de binnenringvaart werden aangelegd.⁵⁶

⁵³ Visscher 2015, p. 420-421.

⁵⁴ Huisman 2011, p. 27; Visscher 2015, p. 414.

⁵⁵ Huisman 2011, p. 28-29.

⁵⁶ De Raad 1992, p. 138-139; Visscher 2015, p. 420.

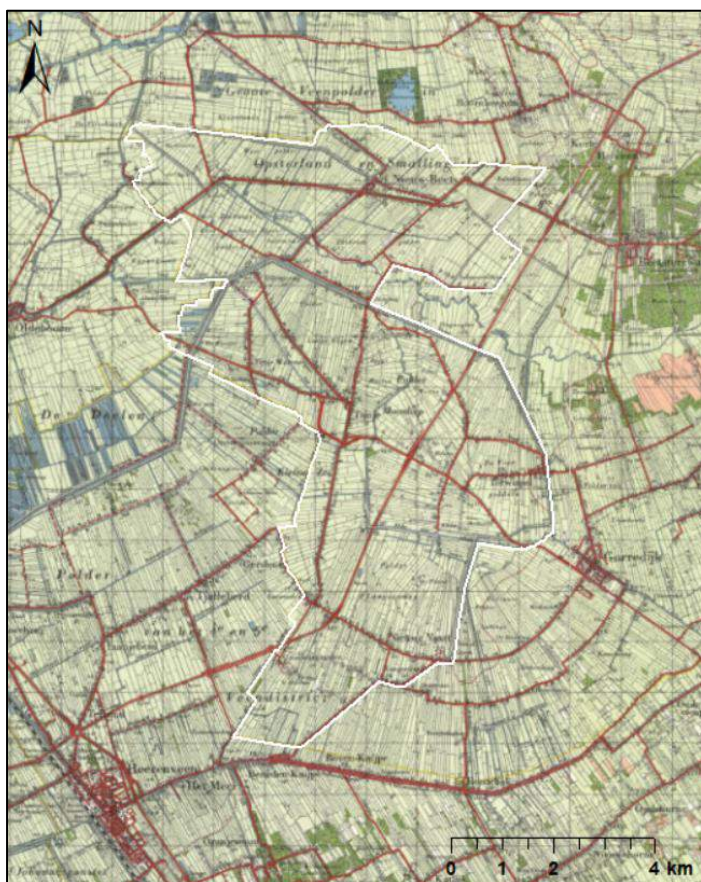
Afb. 16. Links de situatie van de Polder van het 6^e en 7^e Veendistrict in 1839 en rechts de situatie in 1875. Het aanwezige water in Luxwoude en Langezwaag is bijna volledig verdwenen (bron: Tresoar).

De Groote Veenpolder in Opsterland en Smallingerland werd in 1869 opgericht.⁵⁷ De drooglegging van Nij Beets is in 1899 begonnen, maar verliep moeizaam en heeft uiteindelijk tot de jaren veertig van de vorige eeuw geduurd.⁵⁸ De drooglegging van Nij Beets is niet alleen door het polderbestuur maar ook deels door weldoeners uitgevoerd.

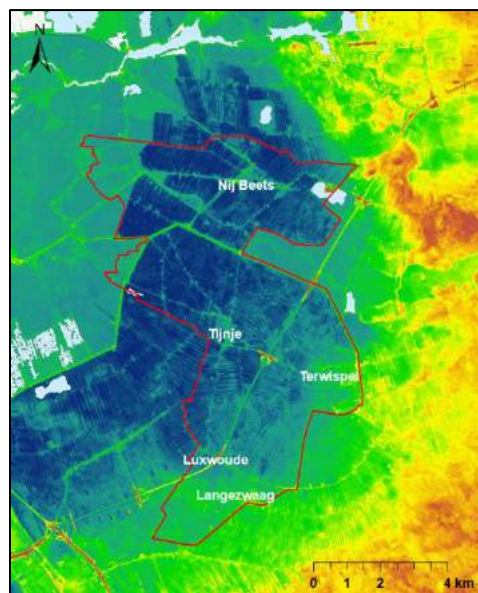
De uiteindelijke situatie van het studiegebied is weergegeven op de kaart van afbeelding 17. De gegevens van deze kaart zijn ontleend aan de historische topografische data van 1960. De veenpolders lijken volledig te zijn ingericht als landbouwgebied, met name voor het houden van vee. Door de inklinking en oxidatie door de middeleeuwse veenontginningen was de bodem in het gebied al gedaald, door de natte verveningen en het verlagen van het grondwaterpeil voor agrarisch gebruik is het gebied nog lager komen te liggen. Om de lage ligging te verduidelijken is op afbeelding 18 de kaart van het Actueel Hooftbestand Nederland weergegeven.

⁵⁷ Visscher 2015, p. 421.

⁵⁸ Interview met Hendrik van der Heide.

Afb. 17. Topografische kaart van Nij Beets rond 1960 (bron: KCL kaartendatabase).

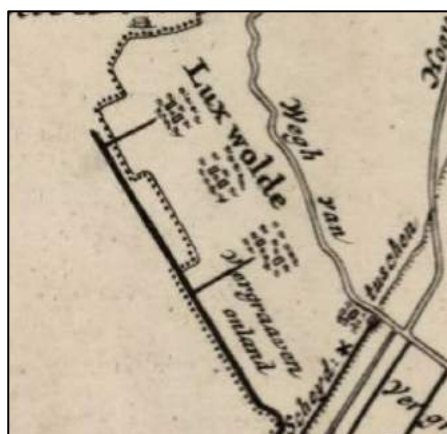
Afb. 18. Het studiegebied weergegeven op de kaart van het Actueel Hoogtebestand Nederland. Ten oosten van het gebied zijn de hogere gronden (oranje) duidelijk zichtbaar (bron: Esri Nederland, AHN).

In de volgende paragrafen zullen de verschillende verveningsgebieden elk apart worden behandeld. De grootschalige natte verveningen zijn in Luxwoude en Langezwaag begonnen, deze beide dorpen worden daarom als eerste beschreven. Toen deze gebieden volledig waren uitgeveend, startte de veenderij in Terwispe. Tijnje is vervolgens als veenderij vanuit Terwispe ontstaan en in Nij Beets startte de natte vervening als laatste.

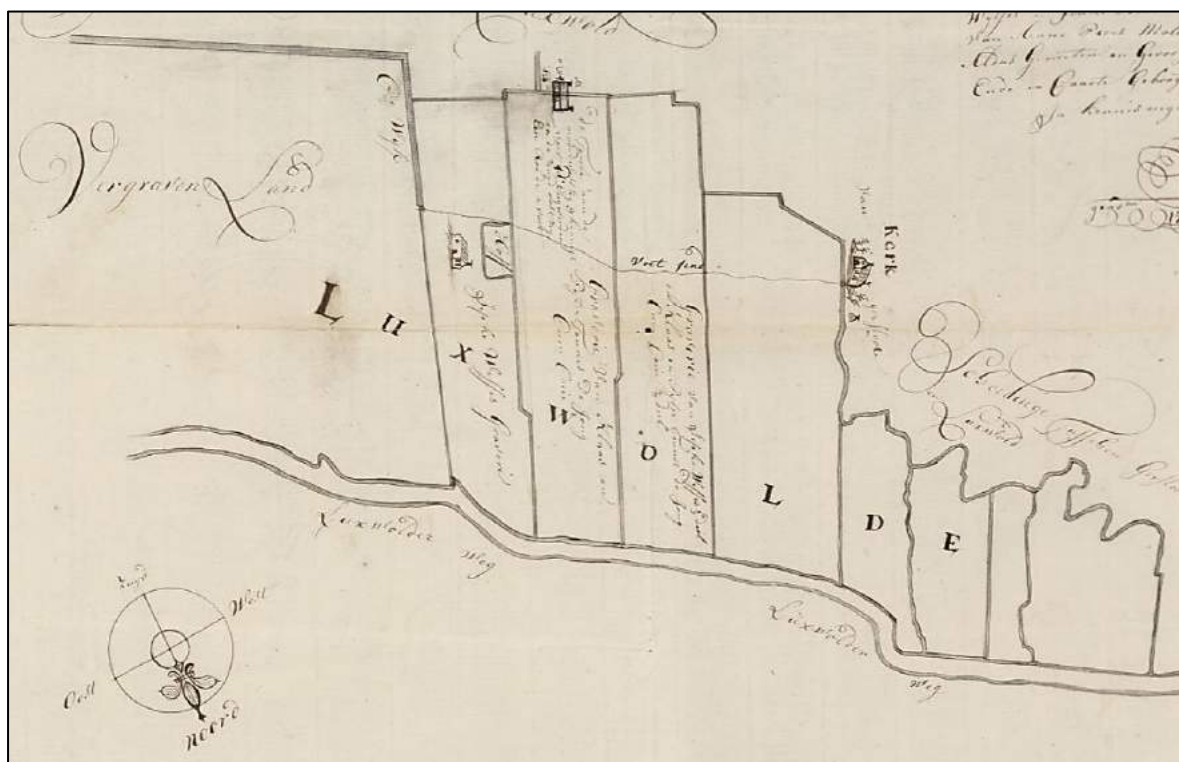
2.3 Luxwoude

Op de Schotanus-Halma kaart van Opsterland uit 1718 is zichtbaar dat het zuidelijk deel van Luxwoude als 'vergraaven onland' wordt vermeld, zodat hier waarschijnlijk sprake was van een veenderij (afb. 19). Echter wanneer de quotisatiekohieren van de bevolking in 1749 worden geraadpleegd lijkt het of van een veenderij niets wordt gemerkt. In deze tijd wonen slechts drie gezinnen in het dorp waarvan twee gezinshoofden, welke werkzaam zijn als koemelker en boer.⁵⁹ Wellicht dat Luxwoude tussen 1718 en 1749 achteruit is gegaan, op dezelfde Schotanus-kaart zijn namelijk nog zeven huizen aangegeven (afb. 19).⁶⁰ De periode 1650-1750 was in Nederland een tijd van economische achteruitgang, wat een mogelijke verklaring zou kunnen zijn voor de afname van de vervingen.

Op de situatiekaart van Luxwoude uit 1745 staat hetzelfde vergraven onland in het zuidelijk deel ook vermeld. Daarnaast zijn op deze kaart drie veenderijen van de gebroeders Claas Theunis en Pieter de Jong en veenbaas Sipke Wisses aangegeven (afb. 20).⁶¹ Naar alle waarschijnlijkheid begon in dit zuidelijk deel de eerste veenderij vanwege de ligging tegen de hogere gronden van het voormalige dorp Wijngaarden. Volgens F.J. de Boer was het bekend dat het veen tegen hoger gelegen landen verreweg het beste is en hierdoor vaak als eerste werd verveend.⁶²

Afb. 19. Kaartfragment van de Schotanus-kaart van de Grietenij Opsterland uit 1718. Op het fragment is zichtbaar dat het zuidelijk deel van Luxwoude als 'vergraaven onland' wordt vermeld en zijn zeven huizen aangegeven (bron: Tresoar).

Afb. 20. De situatiekaart van Luxwoude uit 1745. Hierop zijn drie 'graverijen' weergegeven van de veenbazen Claas en Pieter de Jong en Sipke Wisses (bron: Tresoar).

⁵⁹ Nieuwland 1980, p. 48-51; Van Dalftsen en Nieuwland 1985, p. 117.

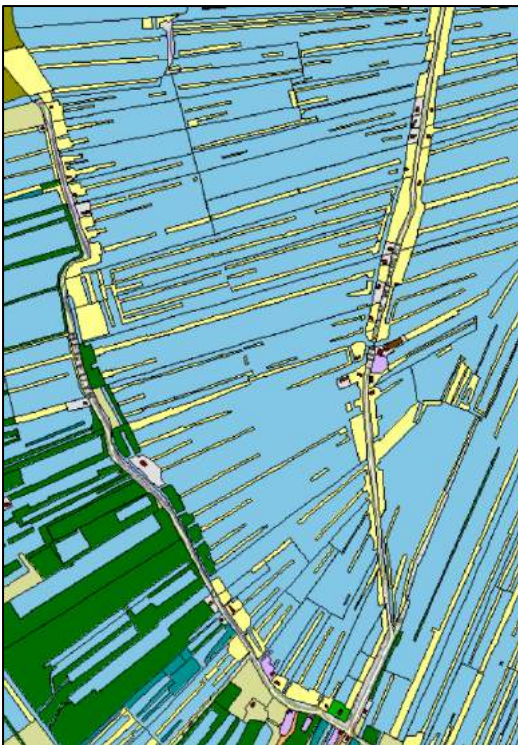
⁶⁰ Tresoar, toegangsnr. 14, Kaart van Opsterland, 1718, inv.nr. 010648.

⁶¹ Tresoar, toegangsnr. 14, Situatiekaarten van landen bij Luxwoude, 1745, inv.nr. 010669.

⁶² De Boer 1954, p. 18.

Tussen 1749 en 1798 steeg het inwoneraantal van het dorp dankzij de vervening van 9 naar 30 inwoners.⁶³ De veenbaas Claas Theunis de Jong begon in 1748 met nog een veenderij in het dorp. Samen met zijn broer Pieter realiseerde hij een turfmakersonderkomen bij deze nieuwe veenderij, welke de Luxwolder tente werd genoemd. Naast turfmakers woonden enkele jaren later ook arme mensen in deze tent. Na het overlijden van Claas Theunis en Pieter de Jong, kregen de weduwe van Pieter en de vervener Sipke Wisses in 1779 van de Schoterlandse Compagnons toestemming om hun turf via de Schoterlandse Compagnonsvaart te vervoeren. De concurrentie werd echter al gauw te groot, omdat de Schoterlandse Compagnons de Luxwoudster turfuitvoer probeerden te verhinderen. De Opsterlandse compagnons wilden geen concurrentie van hun turf uit het hoogveen dan die van kleinere verveners uit Luxwoude. Ze verboden daarom afvoer van de turf uit deze dorpen via de tynjezet.⁶⁴ De tynjezet was ontstaan in de tijd dat de nieuwe vaart werd gegraven. Op deze plek kon de vaartwijdte worden vernauwd, zodat hooiwagens in de zomer via losse houten bruggen het water over konden steken.⁶⁵

Tussen 1798 en 1811 steeg het inwoneraantal verder van 30 naar 311 inwoners, wat bewijs vormt van de snelle uitbreiding van de laagveenderij aan het begin van de negentiende eeuw.⁶⁶ De immigranten hadden bekende turfmakersnamen, zoals Ketellapper, Krikke, Van Zwol, Sloff, Hof, en Krol. Een aantal van deze familienamen zijn bekende Gieterse namen, die vanuit Noordwest-Overijssel rond 1750 naar Friesland zijn gekomen.⁶⁷ Het merendeel van de nieuwe inwoners van Luxwoude waren in 1855 echter al weer vertrokken. Op de kadastrale minuutplans van 1832 is dan ook te zien dat Luxwoude volledig was uitgeveend (afb. 21).

Afb. 21. Het uitgeveende dorp Luxwoude tussen de Hegedyk (links) en Lükster Heawei (rechts) in 1832, wat bijna volledig uit water bestond (bron: HisGIS).

⁶³ Huisman 2011, p. 20-21.

⁶⁴ Huisman 2011, p. 19.

⁶⁵ Huisman 2011, p. 18.

⁶⁶ Van der Molen 1977, p. 260.

⁶⁷ Visscher 2015, p. 365.

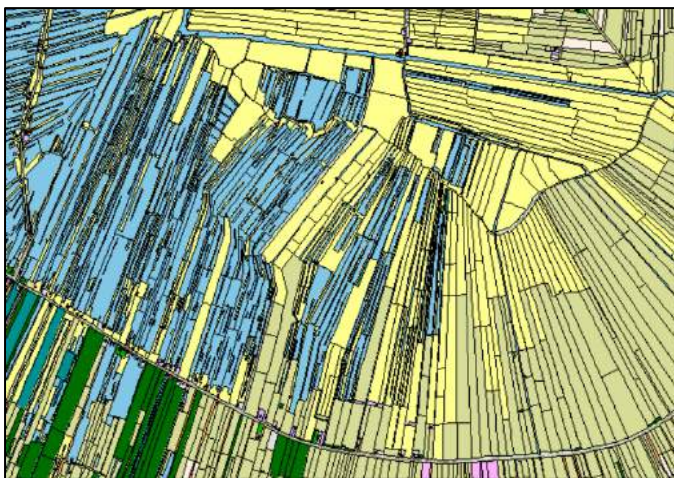
Schatvondsten

De Luxwoudster boer Wybren Izaaks de Haan noteerde in zijn nagelaten notities over de historie van het zesde en zevende veendistrict. Hij geeft aan dat in het veen af en toe wat werd gevonden, zo ook in een veenderij van Luxwoude waar een paar Duitsers aan het baggeren waren. Zij hadden zich ziek gemeld en verbleven enkele dagen in hun tent totdat ze op een morgen waren verdwenen. Toen de turfmaker hun gebaggerde slib ging bewerken vond hij een aantal gouden muntstukken. Vermoedelijk hebben deze Duitsers in het petgat een gebroken pot met goud gevonden. Later werd hier namelijk nog meer goud gevonden. Deze haag⁶⁸ werd daarom de ‘Jildhage’ (Nederlands: geldhaag) genoemd.⁶⁹

2.4 Langezwaag

In 1749 was Langezwaag een relatief groot boerendorp met in totaal 406 inwoners. Volgens de quotisatiekohieren ging het om 108 gezinshoofden, waarvan 56 landbouwer en 17 arbeider waren. Onder de welgestelden van het dorp behoorden de twee veenbazen Douwe Jouckes en Gerben Ables, de predikant en een aantal boeren. Daarnaast bevond zich in het dorp een aanzienlijke middenstand, zoals schoenmakers, een schoolmeester en een herbergier.⁷⁰

Net als in Luxwoude geven de kadastrale minuutplans van 1832 in Langezwaag een enorme veenderij aan (afb. 22). Wellicht dat het jaar 1790 als begin kan worden genomen. De Opsterlandse Proclamatieboeken vermelden namelijk in maart en april van dat jaar de aankoop van ‘een stemgerechtigde zathe en landen geleege binnendijks in den Dorpe Lange-zwagen’ door de uit Sint Johannesga afkomstige veenbazen Jan Ians Post, Jogchum Koops Mast en Jacop Koops Mast.⁷¹ Als veenbazen waren ze hier voornamelijk actief in de lage veenlanden in het noorden van Langezwaag, waarna verloop van tijd net zoals in Luxwoude een uitgebreid plassengebied ontstond.

Afb. 22. Het uitgeveende laagveengebied in Langezwaag (1832), ten noorden van de Hegedyk en ten oosten van Luxwoude (bron: HisGIS).

De Langezwaagster Abele Lommes de Vries was een bekende eigenerfde boer, die zich net als de gebroeders Koops Mast bezig hield met de lage verveningen in dit gebied. De uit Kortezwaag afkomstige landmeter Freerk Tjallings en dorpsrechter Tjeerd Wytzes kochten in 1804 vijf mad⁷² ‘kostelijk klijnland buiten de Ee onder Langezwaag’, om dit te vervenen.⁷³

⁶⁸ Overblijvende strook grond tussen twee petgaten.

⁶⁹ Huisman 2011, p. 16-17; De Haan 1962.

⁷⁰ Van Daltsen en Nieuwland 1985.

⁷¹ Tresoar, toegangsnr. 13-29, Nedergerecht Opsterland, 1609-1811, inv.nr. 145.

⁷² Betreft een landmaat die voor de invoering van het metrieke stelsel werd gehanteerd bij hooiland.

⁷³ Visscher 2015, p. 365.

Familie van Dam

Hendrik Douwes van Dam kwam aan het eind van de achttiende eeuw in Langezwaag en huurde hier een stuk land en een huisje. Later kocht hij hier zes mad⁷⁴ land en begon dit te vergraven tot baggelaar. Tussen 1804 en 1810 kocht hij diverse percelen veengrond onder Luxwoude, in het huidige dorpsgebied van Langezwaag. De zaken gingen erg goed en als spoedig veende hij jaarlijks 10.000 tot 11.000 roeden turf en baggelaar. In de winter verbleef hij met zijn gezin in Gorredijk, in verband met de steeds terugkerende overstromingen in de veenderij. Zijn zoon, Hendrik Hendriks van Dam, moest naar de Franse school in Gorredijk, waar hij in de lente en zomer in de kost bleef bij de Gorredijkster apotheker Suardus Posthumus. In het weekend ging hij naar zijn familie in Langezwaag. Op zaterdagen reikte hij, op dertienjarige leeftijd, de weekgelden uit aan de arbeiders en kreeg weldra de naam 'Jonge baas'.⁷⁵ Hendrik Hendriks trouwde in 1921 met de uit Tijnje afkomstige Piertje Feddes Lageveen, de oudste dochter van de veenbaas Fedde Ates Lageveen.⁷⁶

2.5 Terwispel

De lage veenderij onder Terwispel wordt in 1634 al benoemd. Zo vermeldden de kerkrekeningen van Wirdum van dat jaar: '5 schuite min een verndel goede Wispeler Turff'.⁷⁷ Dit is een van de bewijzen dat de veenderij hier al druk bezig was. Tevens geeft de Schotanus-kaart uit 1718 twee plaatsen met veengraverij onder Terwispel weer. Direct rechts van de Wispel staat: 'Petten en Vergraven Onland'. En boven de kerk: 'Tusschen de Wegen Vergraven Onland' (afb. 23). Zo schrijft de dorpsdichter Marten Jans uit Lippenhuizen: 'daar tusschen beide wegen, Is gants geen ander Land, als Sodden, Putten, Hegen. En zo wij op de Dyk, wat verre Westwaarts gaan, Daar vinden wij verscheurt, die schone Westerlaan; Eén Veld al mee vry groot, dat eertyds plag te wesen. Zo schonen Land van Hooi, van wasdom uitgelesen. Daar men te deser tyd, maar weinig anders ziet, Dan Water-poelen groot, omringet met wat Riet'.⁷⁸ Aangezien hij over poelen spreekt, moeten dit al vrij diepe verveningen zijn geweest.

Afb. 23. Kaartfragment van Schotanus-kaart van de Grietenij Opsterland uit 1718. Op het fragment is te zien dat de grond boven de kerk en rechts van rivier de Wispel is vergraven.. Daarnaast zijn de hooilanden, marschen en fennen van Terwispel weergegeven (bron: Tresoar).

⁷⁴ Een historische oppervlaktemaat en stond voor de hoeveelheid land die een maaier op een dag tijd kon maaien met een zeis (circa 0,7 hectare).

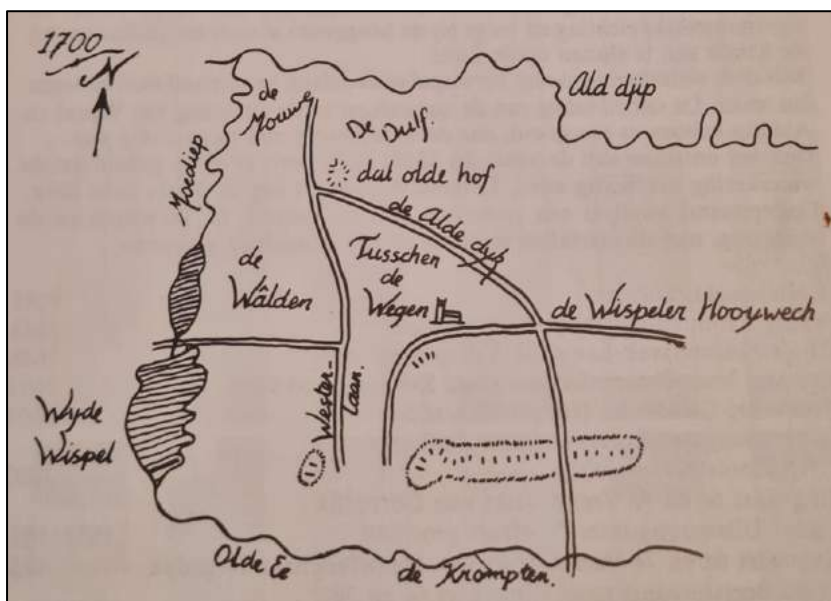
⁷⁵ Huisman 2011, p. 25.

⁷⁶ Huisman 2011, p. 26; Tresoar, archiefnr. 30-28, Huwelijksregister 1821, inv.nr. 2008, aktenr. 0009.

⁷⁷ Postma 1955, p. 40.

⁷⁸ Huisman 2011, p. 20-21.

Voor de grootschalige turfwinning was Terwispel niet alleen een groot dorp wat betreft de uitgestrektheid, maar ook het meest vruchtbare dorp van de grietenij en werd samen met Beets de hooischuur van Opsterland genoemd. De uitgestrektheid van het dorp kwam in grove lijnen op neer, dat de grens bij Gorredijk, Langezwaag, Oldeboorn en Nij Beets lag.⁷⁹ Terwispel was in 1749 een dorp met overwegend boeren. In totaal waren 37 gezinshoofden landbouwer, waarvan tien welgesteld. Voor de rest beschikte het dorp over een wagenmaker en 14 (boeren)arbeiders, sommige van hen waren daarnaast koemelker.⁸⁰ Het dorp was dus erg dun bevolkt en vandaar dat Terwispel mede hierdoor de hooischuur van Opsterland werd genoemd.⁸¹ Door de uitgestrekte hooivelden in het westen van het dorp, later dorpsgebied van Tijnje en Nij Beets, waren zoals bekend niet alleen voor eigen gebruik, maar grotendeels voor boeren van geheel oostelijk Opsterland. In de zomer verrezen er honderden ‘mieretinten’ in het veld. Deze dienden als tijdelijk onderkomen voor de hooimakers die zowel uit oostelijk Opsterland als uit de Kompenije⁸² kwamen. Wekenlang waren de arbeiders met de hooioogst bezig. De huidige Bûtewei heette in 1664 dan ook de ‘Wispeler Hooywech’, waar alle hooi langs werd vervoerd (afb. 24).

Afb. 24. Tekening van Terwispel rond het jaar 1700, de landen van de Wâlden en de Dulf fungeerden als hooiland en in de turfwinningstijd bevonden zich hier de veenderijen. Op de tekening is als het ware het huidige dorpsgebied weergegeven, het toenmalige uitgestrekte westen van Terwispel is niet weergegeven. Dit westelijke gebied is later opgegaan in Tijnje, toen hier de veenderij opkwam (bron: Schaafsma z.j., Brouwer z.j.).

Het inwoner aantal van Terwispel nam tussen 1749 en 1798 toe van 253 tot 330. Naar alle waarschijnlijkheid was dit een gevolg van de lage veenderij.⁸³ Uit de Proclamatieboeken van Opsterland blijkt dat tegen het einde van de achttiende eeuw voor de veengronden bij Terwispel een duidelijk grotere belangstelling kwam. De veenbaas Otte Ybles uit Lippenuizen kocht in 1787 ‘twee mad maden in de Corteryp’. Mad is een historische oppervlaktemaat en stond voor de hoeveelheid land die een maaier op een dag tijd kon maaieren met een zeis (circa 0,7 hectare). Hij kocht dus twee van zulke hooilanden in de Korte Ripen, een gebied wat vandaag de dag onderdeel uitmaakt van Nij Beets.⁸⁴

⁷⁹ Schaafsma z.j., p. 5.

⁸⁰ Van Dalfsen en Nieuwland 1985.

⁸¹ Schaafsma z.j., p. 5.

⁸² De dorpen Jubbega en Hoornsterzaag van de grietenij Schoterland.

⁸³ Huisman 2011, p. 21.

⁸⁴ Tresoor, toegangsnr. 13-29, Nedergerecht Opsterland, 1609-1811, inv.nr. 145.

In 1792 had Reitse Eckes samen met de Langzwaagster schoolmeester Jan Stel veen verworven bij het dorp Terwispel. Dit betrof 5 mad ‘heerlijk stuk hooij- en klijnland, geleege in de Wijnjeakkers onder Den Dorpe Terwispel’.⁸⁵ Echter maakt dit land hedendaags onderdeel uit van het dorp Tijnje. In de loop van de jaren ontstonden steeds meer veenderijen in het westelijke dorpsgebied, waar nu Tijnje ligt, en vormde hier het centrum van de lage veenderij in Opsterland.⁸⁶

Hendrik Hendriks van Dam stelde in het jaar 1831 vast dat in Luxwoude en Langezwaag weinig laagveengrond meer over was, zoals ook zichtbaar was op de Kadastrale minuutplans van 1832. Hierdoor deed het hem besluiten om landen aan te kopen in Terwispel, en startte veenderijen in de landen van de Wouden⁸⁷ (de Wälden).⁸⁸ In 1832 kocht Van Dam in de landen van de Dulf een perceel ‘mieden- en hooiland’ van circa vier hectare groot.⁸⁹ De naam ‘dulf’ zou zijn naam er aan ontleen (delven).⁹⁰

In 1868 begon de Gorredijkster vervener Jentje Hendrik Bouwer een nieuwe veenderij in Terwispel en noemde deze het Kolderveen. Met behulp van een spinnekopmolen werd het gebied drooggemalen, om hier tot 1915 turf te produceren. Hierdoor werd deze veenderij ook wel de Bouwerspolder genoemd.⁹¹

2.6 Tijnje

Ondanks dat Tijnje het jongste van de vijf verveningsdorpen is, kwam de naam in de zeventiende eeuw al voor. Bij het graven van de nieuwe vaart, die in de zeventiende eeuw Nieuwdiep werd genoemd, moesten in de velden buiten Terwispel twee hooiwegen worden doorgraven, de Luxster Hooiweg en de Winiaweg. Op deze plaatsen werden zetten gemaakt, die uit twee houten hoofden bestonden. Door middel van jukken werd de doorvaartwijdte van deze zetten van het midden van juni tot half september vernauwd, zodat over het water losse houten bruggen konden worden gelegd. Zo konden de wagens uit de hooilanden passeren. Een ‘zet’ werd in deze streek ‘tynje’ genoemd. Hierdoor ontstonden de namen Lükster Tynje en Winia Tynje, de laatst genoemde is ook op de Schotanus-kaart van afbeelding 24 weergegeven. In 1645 wordt al gesproken van de ‘Tinie set’, als de jukken in de zomer in de vaart stonden, verbleef er bij de tynjes een opzichter, ook wel de ‘tynjeman’.⁹²

De veengebieden die zich in het huidige dorp Tijnje bevonden, behoorden in de tijd van de vervening bij de dorpen Luxwoude en Terwispel. In 1786 wordt van Terwispel gezegd, dat er naar het westen toe een groot veld vergraven Onland lag.⁹³ Hoe ver naar het westen is moeilijk te bepalen, maar er is een vermoeden dat het huidige Tijnster dorpsgebied hierbij hoorde. Op de Schotanus-kaart wordt de naam Leijen vermeld (afb. 25), wat volgens K. Huisman ‘laagliggend, uitgeveend land’ betekent. Het is niet te bepalen wanneer hier een veenderij is geweest, wellicht kort na het realiseren van de nieuwe vaart in zeventiende eeuw, aangezien de turf toch moest worden afgevoerd.⁹⁴

---

⁸⁵ Tresoar, toegangsnr. 13-29, Nedergerecht Opsterland, 1609-1811, inv.nr. 145.

⁸⁶ Huisman 2011, p. 37-38.

⁸⁷ Walden is een afgeleide van het toponiem ‘woud’ en kan verwijzen naar hoogveenmoeras of nat moerasbos.

⁸⁸ Huisman 2011, p. 36.

⁸⁹ Visscher 2015, p. 415.

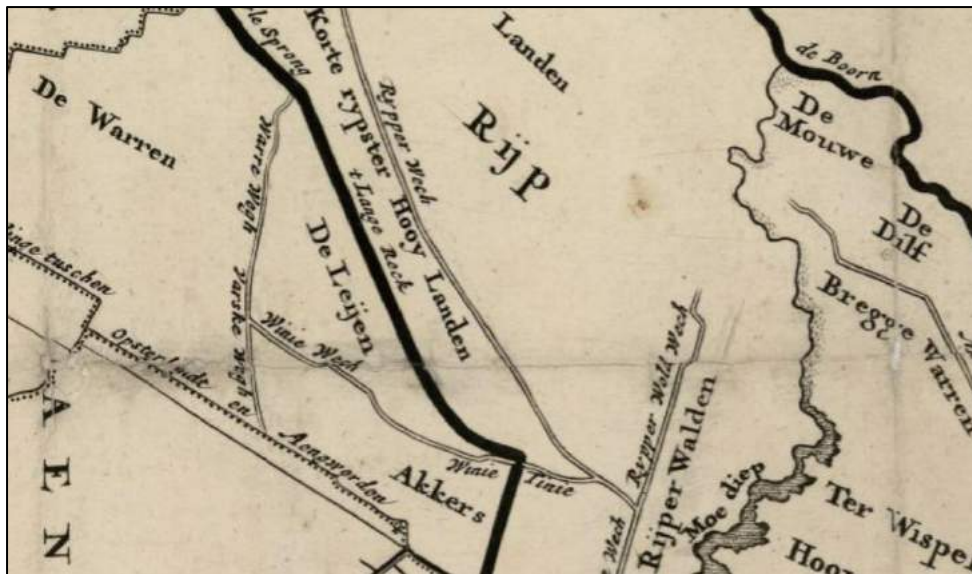
⁹⁰ Schaafsma, z.j., p. 8.

⁹¹ Visscher 2015, p. 415.

⁹² Huisman 2011, p. 18.

⁹³ Van der Molen 1977, p. 258.

⁹⁴ Huisman 2011, p. 21.

Afb.25. Kaartfragment van de Schotanus-kaart van de Grietenij Opsterland uit 1718. Op het fragment is onder andere de 'Winie Tinie' en de Leijen weergegeven, de Leijen is de locatie van een voormalige veenderij in het huidige dorpsgebied van Tijnje (bron: Tresoar).

In 1815 telde het dorp Terwispel 519 inwoners, veertig jaar later waren het al 1087 inwoners. In 1880 bijna het dubbele, namelijk 2080 inwoners en in het jaar 1895 bevonden zich in Terwispel maar liefst 2400 inwoners.⁹⁵ Dit heeft alles te maken met de opkomst van het nieuwe dorp: Tijnje. In het begin van de vorige eeuw liep dit inwoneraantal van Terwispel en Tijnje snel terug. Toen de vervening op zijn eind liep vertrokken de arbeiders.

Familie van Dam is tijdens de turfwinning ook een belangrijk vervener van Tijnje geweest. Tijnje is als veenderij in het voormalige dorpsgebied van Terwispel ontstaan. Hendrik Hendriks van Dam stelde in het jaar 1831 vast dat in Luxwoude en Langezwaag weinig laagveengrond meer over was. Hierdoor deed het hem besluiten om landen aan te kopen in Terwispel, en startte onder andere veenderijen in de landen van de Bregwarren (*warren* = hooiland).⁹⁶ Hij kocht in 1831 vijf bunder en 51 roeden land voor 3600 gulden van de landbouwer Sjouke Oepkes Bruinsma. In 1832 kocht hij nog eens de naastliggende zeven mad voor 2100 gulden van doopsgezinde gemeente van Gorredijk en Lippenhuizen. Deze grote uitgaven leverde hem voor het eind van dat jaar goede contracten op. In september 1832 verkocht hij twee ladingen turf met beide een waarde van 300 gulden. Hij had echter wel met een probleem te maken, voor het vervoeren van de turf moesten de schepen door het Moediep varen om in de Wispel te komen. De schippers moesten onderweg een bruggetje passeren, wat in eigendom van de diakenen van Terwispel was. Deze wilden de doorgang alleen niet wijder maken. Daardoor deed Van Dam ze een aantrekkelijk voorstel. Hij beloofde dat elke keer als een turfschip van hem de brug moest passeren, een tientje van ieder mad veenland aan de diakenen te betalen, mits de doorgang breder werd gemaakt. Indien de diakenen niet voldoende geld hadden voor de verbouwing wilde Van Dam dit ook nog wel voorschieten. Tot het jaar 1870 betaalde Van Dam 1840 gulden aan tolgeld aan de Terwispeler diakonie.⁹⁷

Vanaf 1833 breide de turfmakerij in het westen van Terwispel zich alsmaar uit, waardoor zich hier een nieuwe nederzetting begon te vormen: Tijnje. Van Dam besloot om een hoopstede te stichten voor het opslaan van zijn turf. Hiervoor kocht hij een geschikt terrein aan de Wispel. Vervolgens liet hij een opvaart voor ladende schepen graven en vier turfschuren bouwen, wat samen 3250 gulden kostte. Tot en met het jaar 1870 had hij al 22.130 gulden aan huur verdiend, die andere veenbazen voor het

⁹⁵ Gemeentearchief Opsterland, Bevolkingsregister Terwispel, 1890-1900, invr.nr. 900; Schaafsma z.j., p. 8.

⁹⁶ Huisman 2011, p. 36.

⁹⁷ Huisman 2011, p. 36-37.

opslaan van hun turf in de hoopstede van Van Dam moesten betalen.⁹⁸ Na verloop van tijd vormde het gebied ten westen van Terwispel, waar nu Tijnje ligt, het centrum van de lage veenderij in Opsterland, tot in Nij Beets het startzijn voor de lage veenderij werd gegeven.

2.7 (Nij) Beets

In 1749 is Beets een boerendorp waar 151 mensen wonen, hiervan waren 26 gezinshoofden boer.⁹⁹ Rond deze tijd had net een veepest toegeslagen, wat een aantal boeren tot de bedelstraf bracht.¹⁰⁰ In 1855 was het inwoneraantal van Beets naar 208 gestegen, wat in 1880 verder is gestegen naar maar liefst 1250 inwoners. Dit kwam door het opkomen van Nij Beets, waar burgemeester Lycklama à Nijeholt de grondslag van legt. Hij zette op 13 april 1863 op verzoek van de vervener Tjibbe A. Koopmans de eerste spade in de bovengrond.¹⁰¹ Hiermee was de veenderij van het laagveen onder Beets begonnen, waar zich al snel een nederzetting vormde en Nij (Nieuw) Beets werd genoemd.

De Leeuwarder Courant van 26 mei 1865 meldde: ‘Immers, en wat wel het voornaamste is, de gegraven turf is van puike kwaliteit, wordt diensvolgens spoedig afgezet en als gevolg van de gunstig debiet is er in de eenzame en lage vlakte, tussen Beets en Oldeboorn, door het aanbouwen van woning enz., het begin eener bloeiende veenkolonie gelegd’.¹⁰² Het gebied waar deze eerste veenderij van start ging kreeg het Burgemeestersveen als naam. In 1865 werd in de landen van de Westerburefenne een tweede veenderij gestart.¹⁰³ Deze veenderijen bevonden zich in het oosten van het dorp, omdat dit deel dicht bij de bewoonde wereld lag en de kwaliteit van het veen hier beter was vanwege de directe ligging tegen de hogere zandgronden van Beetsterzwaag.¹⁰⁴ Toen het oosten grotendeels was verveend werd het midden en westen verveend. In Nij Beets bevonden zich verscheidene landen waarin zich veenderijen bevonden welke uitgebreider aan bod zullen komen in het volgende hoofdstuk: Detailstudie naar de veenderij in Nij Beets.

2.8 Conclusie

Terugkomend op de eerste deelvraag van dit onderzoekshoofdstuk:

“Hoe ontwikkelde het veenlandschap zich in westelijk Opsterland?”

In dit hoofdstuk is zowel de ontstaansgeschiedenis van het natuurlijke veenlandschap als der verdere ontwikkeling van het veenlandschap beschreven. Het veenpolderlandschap van westelijk Opsterland vindt zijn oorsprong in de natuurlijke processen die hebben geleid tot veenvorming. Door de accumulatie van organisch materiaal in vochtige omstandigheden ontstonden uitgestrekte veenpakketten. Via rivieren, zoals het Koningsdiep en de Wispel, kwamen nieuwe bewoners het gebied binnen en trokken vanuit hier het veen in. Hierdoor veranderde het natuurlijke veenlandschap in een agrarisch veenontginningslandschap. Wegens oxidatie en inklinking door deze ontginningen, ontstond een sterke bodemdaling met wateroverlast als gevolg. Hierdoor werden de gronden in eerste instantie verlaten en fungeerden enkel nog als hooiland voor hoger gelegen gebieden, zoals het oosten van Opsterland.

---

⁹⁸ Huisman 2011, p. 37-38.

⁹⁹ Van Dalfsen en Nieuwland 1985

¹⁰⁰ Van der Molen 1977, p. 252.

¹⁰¹ Van der Molen 1977, p. 261.

¹⁰² Leeuwarder Courant 26-05-1865.

¹⁰³ Huisman 2011, p. 53.

¹⁰⁴ De Boer 1954, p. 17-18.

Terugkomend op de bijbehorende deelvragen over de turfwinning in westelijk Opsterland:

“Welke verveningsprojecten zijn in het Opsterlandse laagveenlandschap uitgevoerd en welke organisatorische aspecten kwamen hierbij kijken?” en “Welke veranderingen vonden in het landschap plaats door de turfwinning?”

Vanaf het moment dat de grootschalige lage veenderij hier van start ging, is uitgezocht welke verveningsprojecten hier zijn uitgevoerd, welke organisatorische aspecten hierbij kwamen kijken en welke landschappelijke veranderingen dit met zich mee heeft gebracht.

De lage veenderij in westelijk Opsterland is al eeuwen oud. Sinds de tijd van de Romeinen zijn hier namelijk al kleine verveningen geweest. Maar pas vanaf het einde van de 18^e eeuw heeft deze regio een belangrijke rol gespeeld in de turfwinning, waarbij het landschap werd getekend door de menselijke inspanningen om het veen te exploiteren. Een belangrijke landschappelijke verandering hierdoor is het verdwijnen van de hooilanden.

Vanaf 1745 is in Luxwoude en Langezwaag begonnen met de grootschalige turfwinning. De zuidelijke delen van het laagveen in Luxwoude en Langezwaag werden al eerst vergraven, vanwege de ligging tegen de hogere gronden ten zuiden van deze gebieden. Dit veen was namelijk het gemakkelijkst om af te graven. Later werd het dieper zittende veen opgegraven, wat een toevlucht nam toen de Gietersen in dit gebied aankwamen. Zij groeven met behulp van een baggerbeugel het veen tot ver onder de waterspiegel op, waardoor gebieden langduriger konden worden verveend. Daarnaast vervoerde zij het opgegraven veen naar andere locaties waar het werd verwerkt tot turf. Hierdoor was minder ruimte nodig tussen de petgaten, waardoor grote waterplassen in het landschap achterbleven. Doordat de Gietersen in 1750 naar Friesland kwamen steeg het inwoneraantal van de dorpen snel, maar zodra een gebied was uitgeveend, was de nieuwe bevolking ook weer vertrokken.

Hendrik Hendriks van Dam en zijn vader zijn belangrijke verveners van het gebied geweest. Toen Luxwoude en Langezwaag volledig waren uitgeveend, werden de gronden ten noorden hiervan aangekocht om te vervenen. Rond de veenderijen in de landen van het westen in Terwispel ontstonden als snel nederzettingen, waar later het dorp Tijnje werd gevormd. Nij Beets is ontstaan vanuit het toenmalige dorp Beets, toen de burgemeester van Opsterland hier in 1863 de eerste spade in de grond stak. Rond deze nieuwe veenderij ontstond als snel een nederzetting en werd Nij Beets genoemd. Door de turfwinning bleef een uitgeveend landschap achter welke weer moest worden drooggemaakt. Voordat het landschap werd ingepolderd en drooggemaakt ervoeren de inwoners vaak bij winterse stormen grote wateroverlast, waardoor de veenderijen vol water liepen. Dit had niet alleen nadelige gevolgen voor de bevolking, maar ook voor de turven.

Voor de natte verveningen in westelijk Opsterland zijn de organisatorische aspecten verschillend. De aanwezige geschikte percelen werden door verschillende kleinere veenbazen opgekocht en verveend. Deze veenbazen zorgden voor hun eigen arbeiders, die vaak tijdelijk bij de veenderij woonde tot het was uitgeveend. Het bestuur van de veenpolders die na en tijdens de verveningen waren opgericht zorgden vervolgens dat de uitgeveende gebieden weer in cultuur werden gebracht, door deze eerst droog te maken.

Aangezien van Nij Beets verreweg de meeste literatuur, archiefstukken en overige bronnen beschikbaar zijn, is ervoor gekozen om naar dit dorp een detailstudie te verrichten. In het volgende hoofdstuk wordt daarom de verveningsgeschiedenis van Nij Beets uitgebreid beschreven.

Hoofdstuk 3: Detailstudie naar de veenderij in Nij Beets

3.1 Inleiding

De geschiedenis van Nij Beets gaat terug tot de tijd van de turfwinning, die hier in 1863 van start ging. Echter was hier in de volle middeleeuwen ook al een gemeenschap te vinden. In dit hoofdstuk wordt allereerst het landschap en grondgebruik voor de turfwinning beschreven. Hierna is uitgebreid onderzocht hoe het verveningsproject van Nij Beets tijdens de turfwinning eruit zag en welke organisatorische aspecten hierbij kwamen kijken. Als laatst wordt de landschapstransitie naar agrarische veenpolder beschreven en is onderzocht welke sporen nu nog herinneren aan deze transitie en de turfwinningstijd.

3.2 Landschap en grondgebruik voor de turfwinning

Het landschap van Nij Beets vindt zijn oorsprong de relatief lage ligging van het Pleistocene zandoppervlak ter plekke en de invloed die dit heeft gehad op de grootschalige veenvorming ter plekke. Door de accumulatie van organisch materiaal in vochtige omstandigheden ontstonden uitgestrekte hoogveenpakketten. De eerste bewoners zijn rond de 11^e-12^e eeuw via het Koningsdiep dit veen ingegaan, wat terug is te zien aan het verkavelingspatroon. Dit verkavelingspatroon is ontstaan door de agrarische veenontginningen die de pioniers hier hebben uitgevoerd.¹⁰⁵ Echter, door de voortdurende inklinking en de afname van het veen als gevolg van de ontginningen en het dichtslibben van de Middellzee, dienden zij zich vervolgens naar hoger gelegen gronden te verplaatsen. Beets is daarom waarschijnlijk verschoven naar de locatie waar nu de buurtschap Oud Beets ligt.¹⁰⁶ Het land wat was achtergelaten, waar nu Nij Beets ligt, fungeerde daarna een lange tijd als hooiland, waar niet alleen Beets maar ook andere dorpen uit het oosten van Opsterland gebruik van maakten.¹⁰⁷ In deze paragraaf wordt dieper ingegaan op het landschap en grondgebruik van Nij Beets voor de grootschalige turfwinning.

De vorming van het veen

Na de laatste ijstijd bleef in het gebied van Nij Beets een grote zandwoestenis achter waar een koude wind overheen stormde. In het zuiden van het huidige Nij Beets stroomde een groot en breed water, het Koningsdiep (de Boorne) en noordelijk in het dorp een kleiner water, wat nu het Krûme Gat heet. Naar alle waarschijnlijkheid waren hier meerdere waterstroompjes te vinden, maar die zijn niet terug te vinden in het hedendaagse landschap. Op de lange duur werd het zand vastgelegd en konden zich hier toendra's vormen, overwoekerd met rendiermos. Langzamerhand kwam er meer begroeiing, de eerste bomen waren de berk en de wilg. De overblijfselen van deze boomsoorten zijn door de inwerking van de veenzuren, in de verveningstijd, teruggevonden in het veen en lagen op een zandondergrond. De begroeiing liet bladeren vallen wat afstierf en vervolgens werd overwoekerd door veenmos. Dit was het begin van de veenvorming.¹⁰⁸

---

¹⁰⁵ Wiersma 2013, p. 16-18; Worst 2012, p. 145-146; Worst & Zomer 2011, p. 8-11.

¹⁰⁶ Dijkstra 1987, p. 7; Sparh van der Hoek 1961, p. 191.

¹⁰⁷ Sparh van der Hoek 1961, p. 176-180; Wiersma 2013, p. 21.

¹⁰⁸ Dijkstra 1987, p. 1.

In de loop van de eeuwen werd het warmer, maar nog steeds droog en andere boomsoorten zoals de eik en hazelaar kregen ook de kans om te groeien. O.G. Dijkstra heeft in het veen nog een aantal bewaard gebleven hazelnootdoppen gevonden. De vegetatie bleef maar groeien en stief dan in de herfst weer af, waardoor de veenlaag in de loop van de eeuwen telkens dikker werd. Zo'n 5000 jaar geleden was het inmiddels een stuk warmer en was de zeespiegel en hierdoor het grondwaterpeil gestegen. Het regenwater dat nu niet meer via de Boorne in de zee kon afstromen, bleef in het laagveengebied staan. Dit resulteerde in een moeras die de aanwezige bomen en planten verstikte. De afgestorven bomen, veelal eik, zijn door een zeer krachtige westerstorm omgevallen. In de vervingstijd van Nij Beets zijn deze bomen teruggevonden in het veen, met de boomtoppen naar het oosten gericht. In dit moeras werd het veen nu gevormd door de afgestorven moerasplanten die naar de bodem zakten en in de loop van de jaren een alsmear dikkere laag veen begonnen te vormen. Op den duur was het gebied weer begaanbaar door een minder snel stijgende zeespiegel en kon op de bovenste grond een grasvegetatie ontstaan. In de loop van deze duizenden jaren is een veenlaag van 1 tot 3 meter diep in het westen van Nij Beets gevormd, wat richting het oosten oploopt naar de zandgrond van Beetsterzwaag, waar het veen eindigt in een dun laagje.¹⁰⁹

De eerste bewoning

Het is niet bekend wanneer de eerste bewoning in Beets zich heeft gevestigd. In Beetsterzwaag is op een verhoging in het landschap vuursteengereedschap uit het Mesolithicum gevonden. O.G. Dijkstra gaat ervan uit dat dit in Oud Beets moet zijn, want daar bevindt zich deze hoogte, iets ten oosten van de voormalige kerk van Oud Beets.¹¹⁰ Er mag worden aangenomen dat zich in de volle middeleeuwen vaste bewoning bevond op de plek waar nu Nij Beets ligt. In het boek 'Binnendijken en Slieperdijken yn Fryslân' beschrijven G.L. Walther en K.A. Rienks dat één van de oudste waterkeringen van de provincie zich hier bevindt. Hun reconstructie dat hier in het begin van de 10e eeuw de Walle is gerealiseerd om de inwoners te beschermen tegen opkomend water.¹¹¹ Tegenwoordig wordt de realisatie van deze dijk wat later in de tijd geplaatst (11e of 12e eeuw). Deze waterkering bevestigd dat in deze tijd al een georganiseerde gemeenschap in het dorp aanwezig was.

Waar de mensen vandaan kwamen is niet bekend, O.G. Dijkstra geeft aan dat het aannemelijk is dat de bewoning uit het Friese terpengebied afkomstig was. Dit gebied was namelijk overbevolkt geraakt, waardoor de inwoners opzoek gingen naar meer ruimte. Via de Middellzee en het Koningsdiep kwamen nieuwe inwoners in het midden en oosten van Friesland terecht, waarna ze aan weerszijden van de rivier het veen introkken.¹¹² Het historische verkavelingspatroon van Beets wordt op de kaarten van Schotanus en Eekhoff en de Kadasterkaart 1832 duidelijk weergegeven. Hieruit blijkt ook dat het Koningsdiep de ontginningsbasis van het dorp is, aangezien het verkavelingspatroon op de rivier is gericht.¹¹³ Deze verkaveling is ontstaan door agrarische veenontginningen in de volle middeleeuwen. Hiervoor werden haaks op het Koningsdiep sloten gegraven, zodat op deze manier het veen zo optimaal mogelijk afwaterde in de richting van de rivier.¹¹⁴

---

¹⁰⁹ Dijkstra 1987, p.1-2; Visscher 1949; Spek *et al.* 2018, p. 16.

¹¹⁰ Dijkstra 1987, p. 2; Van der Molen 1977, p. 12.

¹¹¹ Rienks & Walther 1954.

¹¹² Dijkstra 1987, p. 3.

¹¹³ Worst 2012, p. 93.

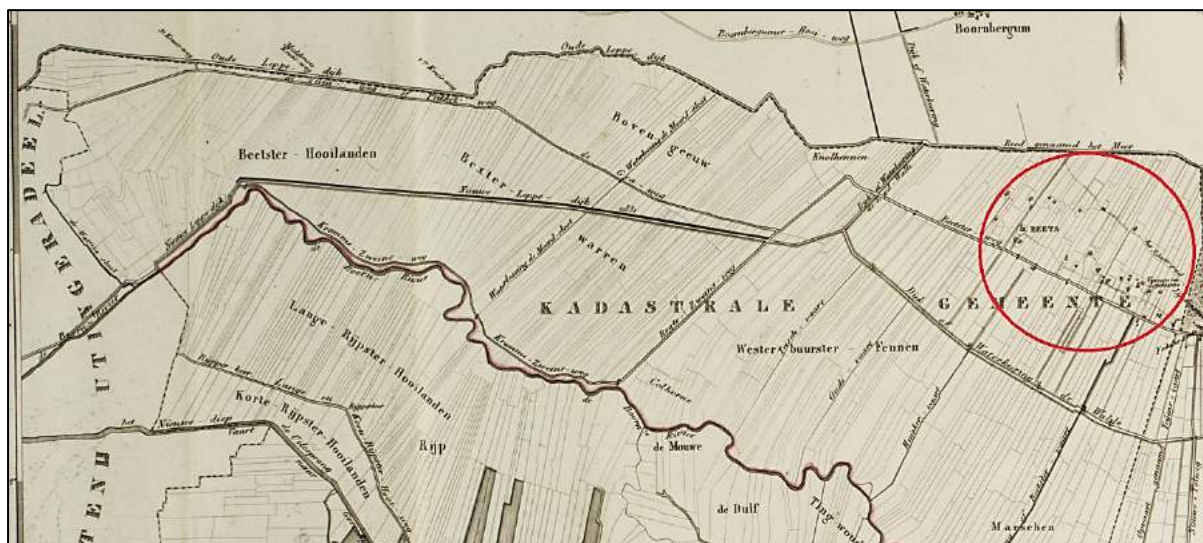
¹¹⁴ Worst 2012, p. 145.

Wateroverlast

Door de dichtslibbing van de Middellzee, waar het Koningsdiep in uitliep, ervoeren de veengebieden rondom de rivier veel wateroverlast van de opkomende hoge waterstanden.¹¹⁵ Daarnaast werd de overlast versterkt door de voortdurende oxidatie en inklinking van het veen als gevolg van de agrarische ontginningen. De toplaag van het veen werd langzamerhand dunner doordat de eeuwenlange geconserveerde plantenresten door afwatering en bewerking bloot werden gesteld aan zuurstof.¹¹⁶ Terwijl langs de boven- en middenloop van het Koningsdiep, in het oostelijke deel van Opsterland, de pleistocene zandgrond aan de oppervlakte kwam, kwam het veengebied aan de benedenloop uiteindelijk onder NAP te liggen ('verdrongen hoogveen'). Doordat het veen steeds verder inklonk had de verkaveling van Nij Beets (in de vorm van sloten) op den duur een waterbergende en waterafvoerende functie. In het oosten nam de noodzaak naar een waterbergende functie juist af. Hierdoor ontstonden uiteenlopende ontwikkelingen in het verkavelingspatroon van beide gebieden.¹¹⁷

Verschoven dorp

De bewoning die langs de rivier was gevestigd moest voor het water wijken en zocht daarom hogere gronden op. Volgens J.J. Spahr van der Hoek zijn er twee perioden geweest waarin de bevolking rondom het Koningsdiep moest wijken voor het hoge water. De eerste was tussen 1150 en 1250, de tweede tussen 1350 en 1450. Aangenomen kan worden dat de inwoners van Beets het in de eerste periode al hoger hebben opgezocht, want een aantal kilometer ten oosten van hun lag hoger grondgebied genoeg. Hiermee liet de gemeenschap de oudere woonplekken aan het water over en woonde voortaan op de plek waar nu de buurtschap Oud Beets ligt (afb. 26).¹¹⁸

Afb.26. Kaartfragment van Nij Beets uit de Atlas van Friesland door Wopke Eekhof (1849-1859). Het verkavelingspatroon is op de rivier het Koningsdiep gericht (de kronkellijn) en ontstaan in de volle middeleeuwen. Door bodemdaling en wateroverlast is de bewoning langs de rivier naar hoger gelegen grond vertrokken, in dit geval naar de locatie waar nu Oud Beets ligt (rood omcirkeld) (bron: Atlas van Friesland door Wopke Eekhof (1849-1859): Opsterland, KCL).

¹¹⁵ Dijkstra 1987, p. 7; Van der Molen 1977.

¹¹⁶ Wiersma 2013, p. 18.

¹¹⁷ Worst 2012, p. 92.

¹¹⁸ Spahr van der Hoek 1961, p. 191.

Tot het begin van de turfwinning in 1863 heeft het dorp altijd Beets geheten, hierna was pas sprake van oud en nieuw Beets. Beets is volgens naamkundigen een verbastering van het Germaanse woord ‘beek’. De plaatsnaam betekent dus feitelijk ‘nederzetting langs een beek’. Dit maakt duidelijk dat het dorp oorspronkelijk dichtbij het Koningsdiep of de beek aan de noordoostkant van het dorp moet hebben gelegen.¹¹⁹ De eerste keer dat Beets in de archieven wordt vermeldt is in de levensbeschrijving van de abt Suardus halverwege de 13^e eeuw. Hij maakt een reis naar een uithof van zijn klooster in Bakkeveen en komt hierdoor ook door Beets.¹²⁰

Hooilanden

Voor de turfwinning bestond het gehele landschap van Nij Beets uit hooiland (afb. 27). De turfwinning die hier later plaatsvond heeft uiteindelijk veel hooilanden in beslag genomen.¹²¹ De hooilanden hadden een smalle en onregelmatige strokenverkaveling, waarbij de ligging van de sloten is bepaald door de afwateringsbeek, in dit geval het Koningsdiep.

Afb. 27. Op de Topografische Militaire Kaart uit 1850 is te zien dat Nij Beets grotendeels uit hooiland bestaat: Beekster Hooilanden, Lange en Korte Rypter Hooilanden, De Mieden en de Bexter Warren (bron: TMK 1850).

Aan de hand van het Kadaster van 1832 is te achterhalen wie in het bezit was van de hooilanden in Nij Beets. In 1832 hadden veenbazen nog geen eigendom in Nij Beets. Het eigendom was grotendeels in handen van grootgrondbezitters (adel en patriciaat) en landbouwers en een aantal percelen waren in het bezit van de kerk. Dat een groot deel van de hooilanden in handen was van grootgrondbezit had te maken met aanwezigheid van de adellijke families in het naastgelegen Beetsterzwaag. Dit ging om de families Van Teijens, Fockens en Lyclama à Nijeholt. Zij waren door aantrouwen met deze omgeving in contact gekomen en hadden veel landbezit in de regio, waaronder ook vele hooilanden.¹²² In de volgende paragraaf wordt aan de hand van afbeelding 31 duidelijk hoe de hooilanden van deze adel uiteindelijk werden verveend.

¹¹⁹ Dijkstra 1987, p. 3.

¹²⁰ Van der Molen 1977, p. 95.

¹²¹ Koppert 2017, p. 18.

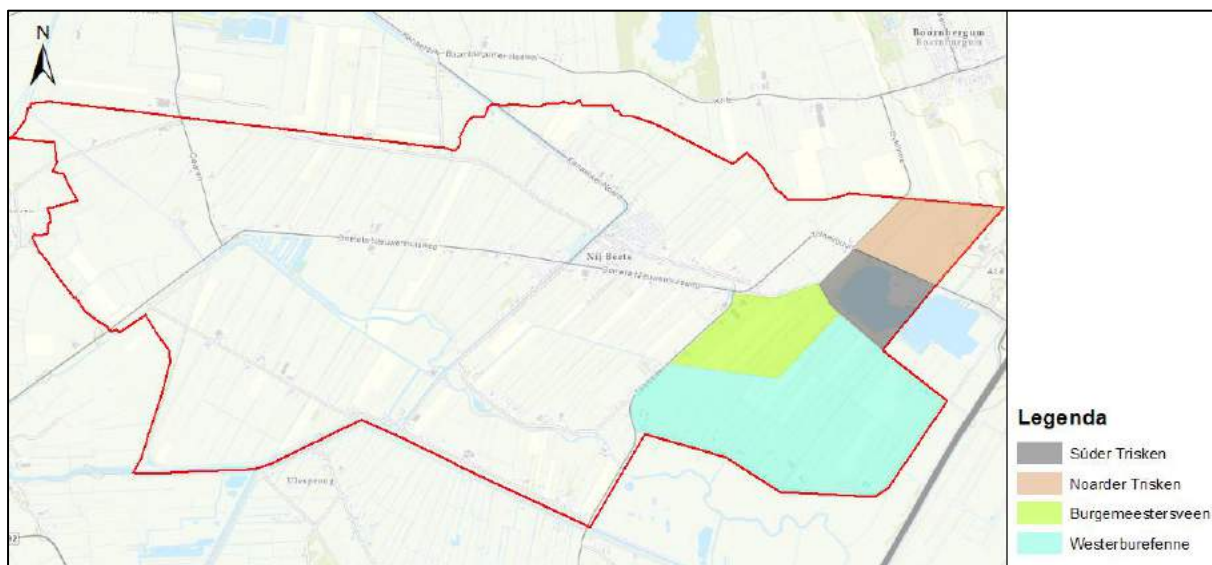
¹²² Koppert 2017, p. 67-76; Museum Opsterlân.

3.3 Landschap en organisatie tijdens de turfwinning

Aan het begin van onze jaartelling had men al uitgevonden dat veen, als het in stukken gestoken en droog was, goed wilde branden. De Romeinen schreven hier namelijk al over. ‘Die gekke Germanen verbranden hun eigen grond!’ Desondanks is het veengebied in Nij Beets eeuwen lang niet aangetast, alleen op kleine schaal en voor eigen gebruik, zoals bijvoorbeeld in de Trisken, in het noordoosten van Nij Beets, waar rond 1650 al van ‘de vergraavene Trieschen’ wordt gesproken.¹²³ Niettemin moeten toen al diepe poelen van die verveningen zijn ontstaan. Marten Jans, de dorpsdichter van Lippenhuizen, schrijft hier namelijk in juni 1767 over: ‘Besien wy dan by Beets de zogenaamde Triscchen, Daar eertyds Weide waar, daar zwemmen nu de Visschen. In het vergraven Land, de groote Putten door’.¹²⁴ Maar dit kleinschalige veranderde allemaal toen in 1863 het startsein werd gegeven voor de lage veenderij in Nij Beets.¹²⁵

Het oosten eerst

In Nij Beets werd in het oosten van het dorp begonnen met de turfwinning, niet alleen omdat dit deel dichterbij de bewoonde wereld lag, maar ook vanwege het type veen in dit gebied. De meest oostelijke veenderijen bevonden zich in de landen van het Burgemeestersveen, de Westerburefenne en de toen reeds verveende Trisken (afb. 28). Deze gronden lagen tegen het hoger gelegen Beetsterzwaag aan. Het aanwezige veen zat hier niet diep, namelijk een halve tot anderhalve ellemaat (circa 35-140 centimeter diep). Het veen uit deze veenderijen was erg stevig en bevatte bijna geen grovere plantenresten, op een aantal waterplanten na. Deze waterplanten zijn waarschijnlijk tijdens de veenvorming met een westerwind naar die gebied toe gedreven.¹²⁶

Afb. 28. Overzichtskartaal van de meest oostelijke veenderijen. De veenderijen bevonden zich in de landen van de Trisken, het Burgemeestersveen en de Westerburefenne. De grenzen van de stukken land zijn gebaseerd op de uitleg in de boeken van F.J. de Boer (1954) en O.G. Dijkstra (1987) (bron: Topo RD, Esri Nederland).

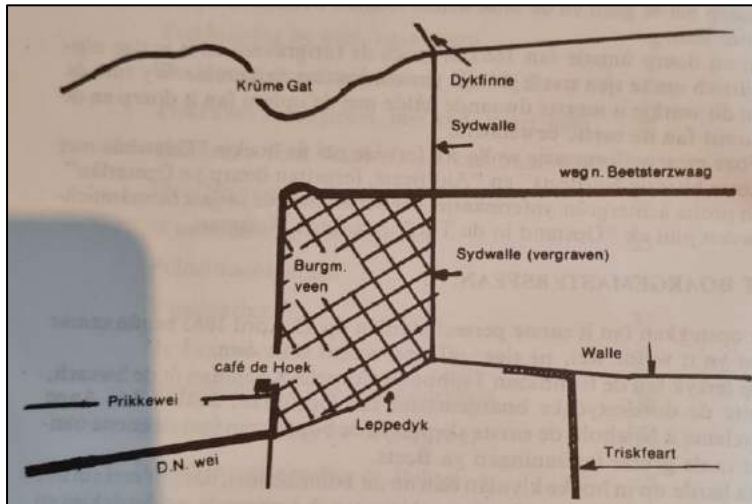
¹²³ Dijkstra 1987, p. 2.

¹²⁴ Visscher 2015, p. 199.

¹²⁵ Dijkstra 1987, p. 2.

¹²⁶ De Boer 1954, p. 17-18.

Op verzoek van de verveners Tjibbe en Cornelis Koopmans besloot de burgemeester van Opsterland, Jan Anne Lycklama à Nijeholt, op 13 april 1863 om een reeds gepolderd stuk grond nabij het dorp Beets te vervenen.¹²⁷ De burgemeester stak hier de eerste spade in de grond, vandaar dat deze veenderij bekend staat als het Burgemeestersveen.¹²⁸ Dit gebeurde op een stuk veengrond grenzend aan de huidige Tolhekbuurth. De locatie was bewust uitgekozen vanwege de aanwezigheid van bestaande polderdijkjes, waardoor het tegen overstromingen was beschermd. Deze dijkjes waren de Rechte Swynswei, de Beetster Heawei (nu Tolhekbuurth), de Leppedyk en de Sydwallen (afb. 29).¹²⁹

Afb. 29. De ligging van het Burgemeestersveen (bron: Dijkstra 1988).

Al snel ontstond een nederzetting bij deze veenderij, genaamd Nij (nieuw) Beets.¹³⁰ Het werk werd uitgevoerd door turfmakers die waarschijnlijk bij de gelegenheid aanwezig waren en daarmee de eerste inwoners van het dorp Nij Beets. Dit ging om Willem Karsten Bron uit Blesdijke, met zijn vrouw en twee kinderen en zijn neef Willem J. Bron ook afkomstig uit Blesdijke, met zijn vrouw en vier kinderen. Deze 10 mensen werden op 6 mei 1863 ingeschreven in het bevolkingsregister van Opsterland.¹³¹ Beide gezinnen woonden in een woonboot zo dicht mogelijk bij de nieuwe veenderij het Burgemeestersveen. Waarschijnlijk lagen de boten aan de Leppedyk, waar de voormalige Triskfeart gedeeltelijk bij langs liep. Deze vaart stond op dit moment nog in open verbinding met het Koningsdiep.

Een aantal jaar later woont Willem J. Bron en zijn gezin in een nieuw huis. Dit huis stond waarschijnlijk aan de tegenwoordige Tolhekbuurth, omdat zijn veenbaas Tsjibbe Koopmans hier in 1865 een vijftal huizen had gebouwd voor zijn turfmakers, wat de eerste bebouwing van het dorp vormde.¹³² In 1864 werd 'De Eerste Onderneming' gebouwd, dit was een café met winkel, met het doel om turfmakers daar verplicht hun boodschappen te kopen volgens de zogenaamde verplichte winkelnering. De eigenaar hiervan was de veenbaas Tsjibbe Koopmans.¹³³

¹²⁷ Wiersma 2013, p. 29.

¹²⁸ Huisman 2011, p. 52.

¹²⁹ Dijkstra 1988, p. 1.

¹³⁰ Visscher 2015, p. 414.

¹³¹ Gemeentearchief Opsterland, Bevolkingsregister Beets-Beetsterzwaag-Olterterp, 1860-1870, invr.nr. 822.

¹³² Dijkstra 1988, p. 2-4.

¹³³ Dijkstra 1988, p. 9.

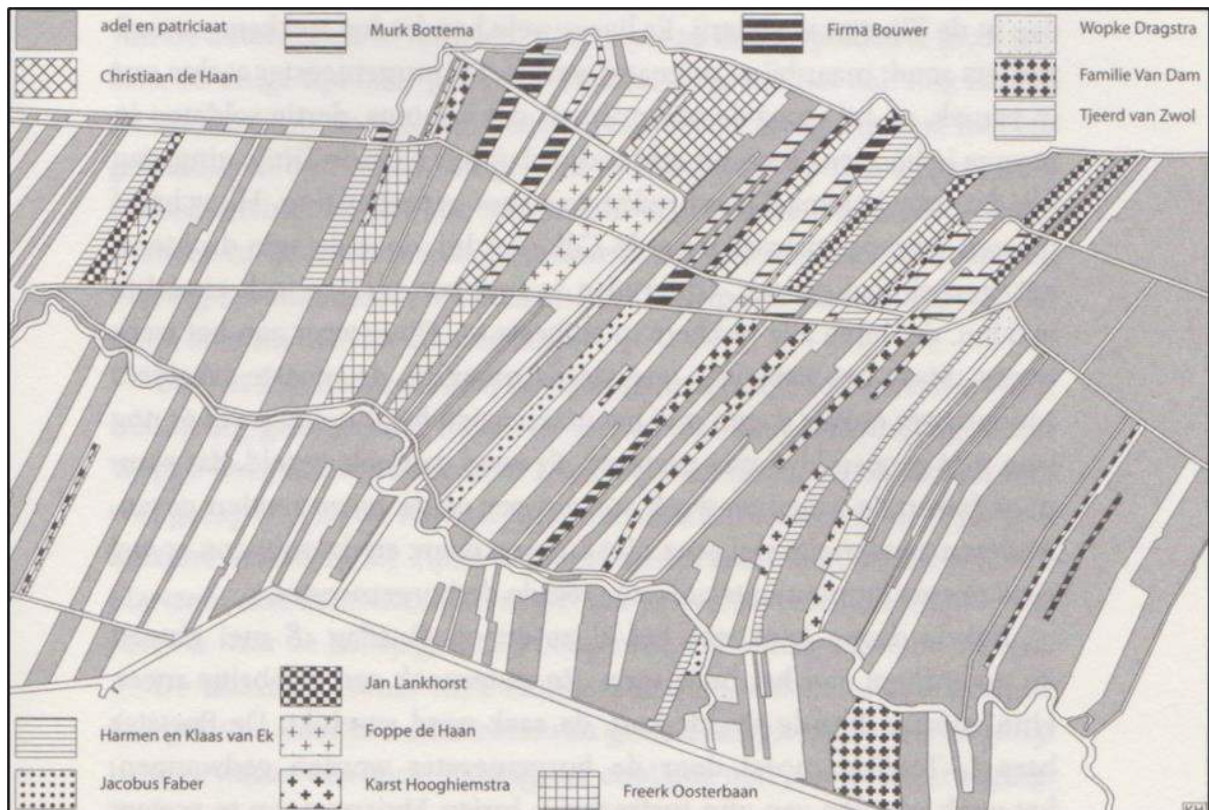
De groei van de bevolking was tussen 1863 en 1864 nog klein, maar vanaf 1865 volgt een grote toeloop van turfmakers. De gebeurde omdat vanaf toen de Westerburefenne in gebruik werd genomen voor de turfwinning. De grondeigenaren van de percelen in de Westerburefenne lieten hier een veenpolder aanleggen met het doel veen uit de grond te laten halen en het te verkopen voor de turfmakerij. Er werd hier een ‘verlaatje’ (sluisje) aangelegd en een poldermolen gebouwd die voldoende capaciteit had om de polder droog te houden ten behoeve van de veenderij. Daarnaast werd een plek aangewezen voor het bouwen van woningen en hoopsteden voor de opslag van de turf. Dit werk was in de nazomer van 1864 afgerond. In het voorjaar van 1865 werd door de veenbazen familie Van der Sluis de grond in deze polder verdeeld voor de veenderij, waardoor in dit jaar de bevolkingsgroei steeg. Door de familie is een aantal stenen huizen gebouwd op plekken waar hedendaags niets anders dan weiland is. In 1870 stonden er 30 huizen in deze polder en in de rest van het dorp 24 huizen.¹³⁴ De houten woonketen en woonboten zijn hierbij niet meegerekend, omdat deze door het kadaster niet zijn ingetekend.

Afb. 30. Turfmakers en de Gorredijkster veenbaas Gerhard Bouwer (links) in de Westerburefenne (bron: Huisman 2012 en Bouwer z.j.).

---

¹³⁴ Dijkstra 1988, p. 2-5.

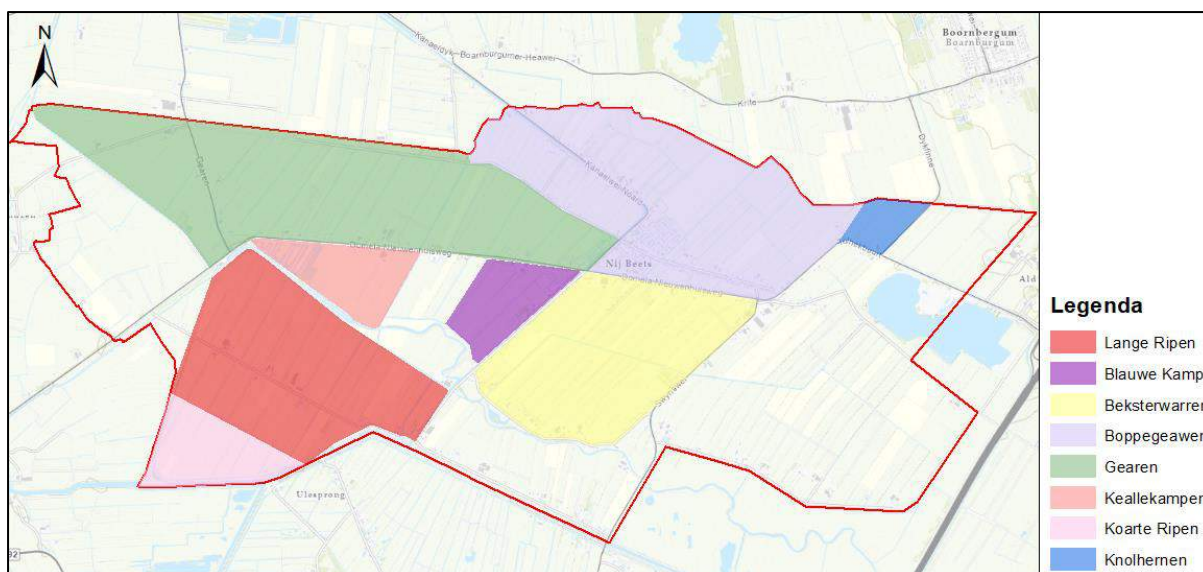

Afb. 31 Eigenaren van de veenderij in Nij Beets omstreeks 1880. Opmerkelijk is de hoeveelheid grond in handen van de oorspronkelijke adellijke eigenaren. De adel liet hun grond verven en door veenbazen en hun turfmakers, maar bleef in het bezit van de grond (bron: Huisman 2011).

Veenderijen in het midden en westen

In andere veenpolders was het ook bekend dat veen rondom hoger gelegen landen verreweg het beste is. Binnen Nij Beets verschilde de kwaliteit in veen dag en nacht van elkaar. De turf uit de veenderijen in het oosten hadden de mensen dan ook vele malen liever dan de turf uit het westen. Om deze reden is het westen van het dorp dan ook als laatste verveend. Deze veenderijen bevonden zich met name in de Korte en Lange Ripen, Keallekampen en de Gearen (afb. 32). Hier zat het veen het diepste en was de turf het lichtste. F.J. de Boer legt uit dat hij vier grondlagen die onder elkaar liggen heeft gespuit en met elkaar heeft vergeleken. Hiervan bestond de bovenste laag vooralsnog uit stevig veen (zwartveen). De tweede laag was aanzienlijk lichter en minder stevig, maar bevatte nog geen houtresten (witveen). De derde laag was iets losser en bevatte plantenresten, maar viel nog niet uit elkaar (mestroof veen; darg). In de laatste laag zaten zwaardere houtresten (bosveen). Dieper kon niet gegraven worden, omdat de grond hieronder te drassig was en te veel hout bevatte.¹³⁵

¹³⁵ De Boer 1954, p. 16-17.

Afb. 32. Overzichtskaat van de veenderijen in het midden en westen van Nij Beets. De veenderijen bevonden zich in de landen van de Knolheren, Boppegeawen, Beksterwarren, Blauwe Kamp, Gearen, Keallekampen, Lange Ripen en Koarte Ripen. De grenzen van de stukken land zijn gebaseerd op de uitleg in de boeken van F.J. de Boer (1954) (bron: Topo RD, Esri Nederland).

In het midden van Nij Beets lagen de veenderijen van de Knolhernen, Bovengeeuwen, Beksterwarren en Blauwe Kamp (afb. 32). De turf was hier zwaarder dan in het westen en bevatte gele as. F.J. de Boer heeft hier net als in het westen een vergelijkend onderzoek met de grondlagen uitgevoerd. De bovenste twee lagen waren stevig, de derde was al van mindere kwaliteit en de vierde viel al uit elkaar voordat het in de bak kon worden geplaatst. Hier bevonden zich weinig grove stukken hout in de grond, op wat eikenhout na. De fijnere houtresten waren afkomstig van hazelaars, elzen- en berkenbomen.¹³⁶

De naam Knolhernen komt van de turfmakersfamilie Knol die hier hebben gewerkt en gewoond.¹³⁷ Hernen (horne), is waarschijnlijk een toponiem voor de hoek in de Sydwalde/Dykfinne waar dit stuk land aan grenst. Deze hoek is ook voor een klein deel zichtbaar op afbeelding 32, direct boven de Knolhernen en de dorpsgrens. De Bovengeeuwen is een veldnaam voor een land wat wordt begrensd door de Domela Nieuwenhuisweg, het Kromme Gat, de Gearen en de Sydwalde. De Blauwe Kamp is een veldnaam voor het land westelijk van de huidige Blauwe Kampwei (afb. 32). Het gebied is waarschijnlijk genoemd naar de blauwachtige weerschijn van het aanwezige blauwgrasland. De Beksterwarren ligt tussen de Rechte Swynswei, de Domela Nieuwenhuisweg, het Koningsdiep en de Gearen. Van deze naam wordt aangenomen dat het de hooilanden van Beets zijn, met de oude vorm voor de dorpsnaam, namelijk 'Beke' en 'Bekse'.¹³⁸ Het is niet bekend wanneer deze gebieden exact zijn verveend, op afbeelding 33 is te zien dat rond 1880 zowel turfland als uitgeveend land in deze landen te vinden waren. Op de topografische kaart van 1909 zijn hier nog veel uitgeveende petgaten te zien (afb. 37).

¹³⁶ De Boer 1954, p. 16-17.

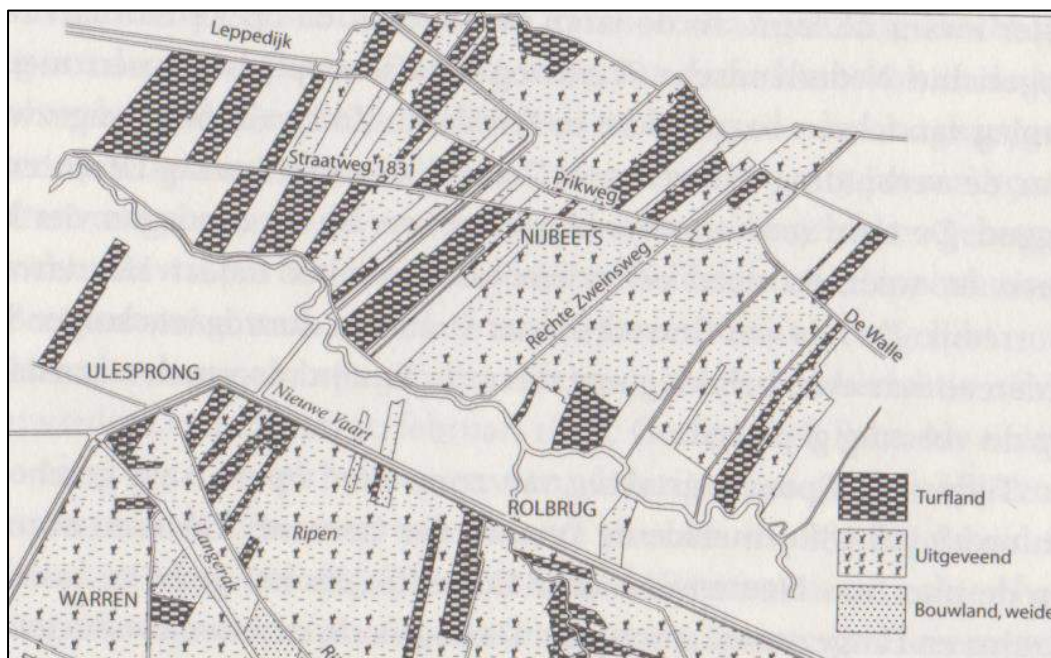
¹³⁷ Dijkstra 1987, p. 20.

¹³⁸ Franeker Courant, 09-05-1930, Derde Blad.

De Gearen wordt in 1543 ook al genoemd. De naam heeft waarschijnlijk te maken met de vorm van de landerijen, waarvan wordt gezegd dat deze naar elkaar toe lopen (*geer* = taps toelopend perceel). In het Fries wordt 'it gearret' gezegd, wat betekent dat iets bij elkaar komt. De huidige weg die hier doorheen loopt, richting de Veenhoop, heet ook de Gearen en is naar dit gebied vernoemd. De Keallekampen ligt tussen de Gearen en de Ripen, en betekent naar het Nederlands vertaald kalverkampen. Wellicht dat hier tussen de middeleeuwse ontginning en de turfwinningstijd kalveren liepen.¹³⁹ Wanneer de landen van de Gearen en Keallekampen exact zijn verveend is niet bekend. Rond 1880 zijn hier al wel een aantal turflanden te vinden (afb. 33).

De Lange en Korte Ripen in het zuidwesten van Nij Beets zijn als laatste verveend. Op afbeelding 33 is hier ook nog maar één turfland te vinden. Deze Ripen hebben een verband met het verdwenen dorp Rijk (*ripe* = oever), waarvan de bewoners ook voor het hoge water moesten wijken. In een oorkonde van 1315 wordt dit dorp nog genoemd met alle Opsterlandse dorpen met een kerk als kapel. Het dorp wordt in 1505 al niet meer genoemd. Daarnaast heeft Rijk als verklaring 'Stripe', wat een smalle strook land is.¹⁴⁰

Afb. 33. K. Huisman laat met deze afbeelding zien dat Nij Beets rond 1880 een waterrijke wereld is. Op deze kaart is ook zichtbaar dat de uitgeveende gebieden met name in het oosten lagen en de landen waar nog turf werd gewonnen in het midden en westen (bron: Huisman 2011).

¹³⁹ Dijkstra 1987, p. 20.

¹⁴⁰ Dijkstra 1987, p. 19; Van der Molen 1977, p. 102.

De baggermachines

De dominant aanwezige verveners in Nij Beets waren Bouwer, Van Dam, Van der Sluis, Van Zwol en de Haan. Een spectaculaire gebeurtenis in de polder van Nij Beets is de aankomst van de veenbaggermachines, waar de gebroeders Bouwer in 1897 mee aankwamen (afb. 34 en 35).¹⁴¹

Baggermachines konden in een korte tijd grote hoeveelheden ‘veenbagger’ op de wal smijten. Dit had als gevolg dat veel veenarbeiders werkloos raakten, wat leidde tot meerdere stakingen.¹⁴² Hoewel deze machine tot 1911 in vol bedrijf is geweest, zijn er geen andere soortgelijke machines bijgekomen.

Afb. 34. Natte verving die werd uitgevoerd met een baggermachine. Deze machine smeeet in een korte tijd grote hoeveelheden veen op de wal, waardoor geen handwerk meer nodig was. Een van de gevolgen was dat toenmalige veenarbeiders werkloos raakten (bron: it Damshûs).

In 1914 begon de veenderij in Nij Beets plotseling op te leven, omdat de overheid veel turf opeiste voor de Eerste Wereldoorlog.¹⁴³ Tegen deze tijd kwam de brandstoffenhandelaar M. van Breemen met drie veenbaggermachines naar Nij Beets, die per stuk maar liefst 40.000 gulden kostten. Tijdens de Eerste Wereldoorlog stegen de turfprijzen tot aan de hemel door de distributie van brandstoffen, waardoor in Nederland geen steenkool kon worden ingevoerd.¹⁴⁴

Als gevolg van de hoge turfprijzen tijdens de oorlog waren een groot aantal veenarbeiders op kleine schaal voor zichzelf begonnen. Volgens W. Visscher waren ze niet als arbeider maar als kleine zelfstandige te beschouwen.¹⁴⁵

---

¹⁴¹ Visscher 2015, p. 419.

¹⁴² Huisman 2011, p. 291.

¹⁴³ Hartman 2013, p. 81.

¹⁴⁴ Visscher 2015, p. 420.

¹⁴⁵ Idem.

Afb. 35. De veenderij in Nij Beets omstreeks 1900. De foto is gemaakt nabij de kruising van het Koningsdiep en de Beetstervaart. Aan de rechterkant de brug die is omgebouwd, zodat de baggelmachine van gebroeders Bouwer er door kon. Aan de linkerkant is een turfschuur weergegeven (bron: Stelwagen, z.j.).

Uiteindelijk bestonden in 1923 nog een aantal kleine veenderijen in het zuiden van Nij Beets die tot na de Tweede Wereldoorlog bleven bestaan. Maar de echte verving in Nij Beets was afgelopen.¹⁴⁶ In de volgende paragraaf wordt het landschap naar de turfwinning beschreven.

3.4 Het landschap na de verveningen

Stichtingen

Toen de Westerburefenne na verloop van de jaren was verveend, bleef het gebied nog lang als onland achter. Of de gehele polder nog steeds dezelfde eigenaren had als in 1862 is niet bekend (afb. 31), maar in 1891 wordt de Westerburefenne aan B.A. Dijkstra verkocht voor 6.720.- gulden.¹⁴⁷ Bij de oprichting van de verschillende veendistricten en de Groote Veenspolder in Opsterland en Smallerland was vooraf bepaald dat uitgeveende stukken grond weer moesten worden ingepolderd.¹⁴⁸ In 1891 wees raadslid voor de Volkspartij Rindert van Zinderen Bakker de Veenderijcommissie erop dat de veenderij in Zuidoost Friesland een aflopende zaak was. Het uitgeveende gebied moest weer in cultuur worden gebracht door middel van gemalen, molens, dijken en sluisen.¹⁴⁹ Tot augustus 1898 had niemand het initiatief genomen om de woeste gronden in Nij Beets aan te kopen voor ontginning. De gronden van de veenderijen waren voor een lage prijs beschikbaar en de ligging ervan was zeer geschikt voor het aanmaken van land, wat voor de bevolking van het dorp ook van groot belang zou zijn. In augustus 1899 kocht P.W. Janssen achtenzeventig hectare ondergrond aan in de Westerburefenne.

---

¹⁴⁶ Interview met Hendrik van der Heide; Huisman 2011, p. 298.

¹⁴⁷ Dijkstra 1988, p. 7-8.

¹⁴⁸ Huisman 2011, p. 255.

¹⁴⁹ Huisman 2011, p. 267.

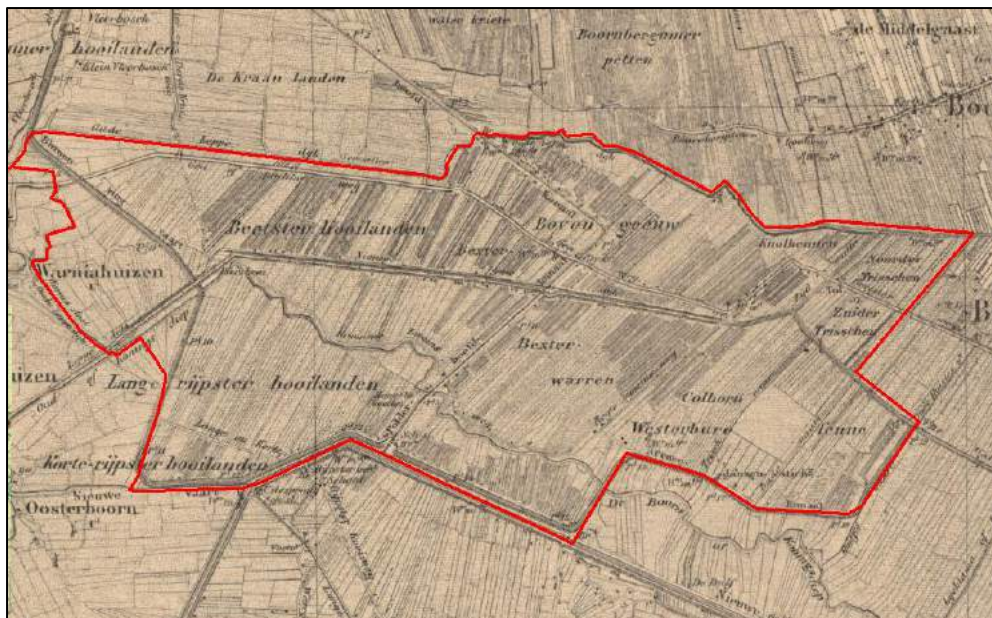
In oktober kocht M.S. Bottema twintig hectare van de vergraven veenderij en J. Lankhorst vijftig hectare. Het werk in de Westerburefenne vorderde snel: in de zomer van 1900 waren hier reeds zeven boerderijen gebouwd, met ieder vier hectare ontgonnen grond. De polder kreeg de huidige naam P.W. Janssenstichting.¹⁵⁰ De filantroop P.W. Janssen uit Amsterdam gebruikte een deel van zijn vermogen voor de aankoop van land en de bouw van woningen voor veenarbeiders die een beter leven wilden als boer ook in andere delen van Friesland (afb. 36).¹⁵¹

Afb. 36. P.W. Janssen (1821-1903) was ondernemer en filantroop (bron: PW Janssen's Friesche Stichting).

De Hollandse schrijver Frederik van Eeden kreeg ook te horen over de problematiek in Nij Beets en kocht in 1903 net als P.W. Janssen een uitgeveend stuk grond in het dorp. Voor het droogmaken werden op dit stuk grond een aantal huisjes gezet en een tjasker¹⁵² geplaatst. De tjasker zorgde dat de petgaten droog kwamen te staan, zodat de arbeiders hierna land aan konden maken. Echter was het project niet succesvol, omdat de arbeiders vonden dat ze niet genoeg betaald kregen. Na een gesprek met de arbeiders kwam Van Eeden erachter dat de arbeiders niet voor dezelfde idealen vochten als hem. Hierdoor was Van Eeden genoodzaakt om alles weer te verkopen. Van Eeden noemden zijn stichting 'Frij Fryslân', deze benaming heeft zijn stuk grond nog een lange tijd gehad. De kolonie is in 1906 opgeheven en in 1910 werden de eigendommen verkocht.¹⁵³

Zo waren er nog een aantal droogmakerijen, onder andere die van de familie Halbertsma.¹⁵⁴ H.H. Halbertsma liet in het noorden van Nij Beets dertig hectare grond ontginnen. Dit ging om een stuk grond in de Bovengeeuwen, ook aangeduid op afbeelding 37. De gegevens van deze kaart zijn ontleend aan de topografische kaart van 1909. Daarnaast ontgonnen individuele boeren stukken onland in Nij Beets, door het aanschaffen van een watermolen.¹⁵⁵

Afb. 37. In Nij Beets lagen in 1909 nog veel uitgeveende petgaten, de Korte en Lange Ripen zijn hier nog niet verveend (bron: Topografische kaart 1909, Esri Nederland).

¹⁵⁰ De Boer 1954, p. 56; Huisman 2011, p. 275.

¹⁵¹ Huisman 2011, p. 271.

¹⁵² Het eenvoudigste type windwatermolen dat een kleine oppervlakte bemaalt.

¹⁵³ Frieswijk 1973, p. 193-215.

¹⁵⁴ De Boer 1954, p. 57.

¹⁵⁵ Huisman 2011, p. 276.

De Grote Veenpolder van Opsterland en Smallerland

In 1868 werd de veenpolder de Grote Veenpolder in Opsterland en Smallerland ingesteld. Nij Beets maakt deel uit van deze polder, op afbeelding 38 is de ligging van Nij Beets in de Grote Veenpolder in Opsterland en Smallerland aangegeven.¹⁵⁶ Bij de oprichting van de Grote Veenpolder in Opsterland en Smallerland was vooraf bepaald dat uitgevende stukken grond weer moesten worden ingepolderd.¹⁵⁷

Afb. 38. De Grote Veenpolder in Opsterland en Smallerland (blauw) en Nij Beets (rood) (bron: Topografische kaart Nederland 2020, Esri Nederland, Kadaster).

De opzichter van de Grote Veenpolder Opsterland en Smallerland, L. de Goed, kreeg van het polderbestuur de opdracht om een plan te maken voor het droogmaken van de gehele polder. De Goed verdeelde de gehele polders in 8 deelpolders, die in de loop der jaren één voor één aan de beurt zouden komen. Sommige van deze deelpolders waren namelijk nog niet eens verveend. Pollema, lid van de gedeputeerde staten en deskundige in polderzaken, kwam met het polderbestuur overeen dat elke verveende kavel zijn eigen slikgeld op naam zou krijgen. Het geld wat dan nog te kort kwam werd aangevuld met de opbrengsten van die grond.¹⁵⁸ Slikgeld was de belasting op het tot turf verwerken van veen, om daaruit de kosten te kunnen betalen van het weer droogleggen en in cultuurgrond omzetten van de uitgevende gebieden. De heffing van slikgeld was voor de veenbazen een doorn in het oog, velen probeerden er onder uit te komen, om hun verdiensten zo hoog mogelijk te houden.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Spek *et al.* 2018, p. 54.

¹⁵⁷ Huisman 2011, p. 255.

¹⁵⁸ Gemeentearchief Opsterland, Kasboeken van de ontvanger over de slik- en armengelden, 1842-1889, invr.nr. 2665.

¹⁵⁹ De Boer 1954, p. 56-57.

De landaanmakerij in Nij Beets kwam na 1910 voorlopig stil te liggen. Rond 1909 lagen nog veel uitgeveende petgaten in het dorp welke ook zichtbaar zijn op afbeelding 37.¹⁶⁰ Dat de drooglegging en het in cultuur brengen van de grond in Nij Beets niet echt opschoot blijkt ook uit de onderstaande kaart (afb. 39). Deze kaart geeft de situatie rond 1927-1928 weer. Aan de westkant van Nij Beets in de Korte en Lange Ripen, zijn een tal van uitgeveende petgaten te zien.¹⁶¹ Zichtbaar is dat de oostkant al wel is drooggelegd. De gegevens van deze kaart zijn ontleend aan de Bonnekaart, kaartbladen 128 uit het jaar 1928 (noordelijke deel) en 147 uit het jaar 1927 (zuidelijke deel).

Afb. 39. Topografische kaart van Nij Beets rond 1927-1928, waarop de Korte en Lange Ripen nog volledig uit uitgeveende petgaten bestaan (bron: Kadaster, Kenniscentrum Landschap, RUG).

Het stoomgemaal “De Boorne” werd in 1915 gebouwd, waar de westelijke polderdijk afdamde om de West-, Zuidwest- en Zuidoostpolder van de Groote Veenpolder te bemalen. De capaciteit van dit gemaal was echter niet voldoende en voldeed niet. De afwatering op het Koningsdiep was slecht, waardoor de landerijen van de boeren overstromden. Daarnaast was de locatie in de Groote Veenpolder niet goed. Dit stoomgemaal werd daarom vervangen door het Súdergemaal (afb. 40). Dit elektrisch aangedreven gemaal werd in 1924 geplaatst aan de zuidelijk polderdijk in de Ripen. Het Súdergemaal was in 1925 gereed.¹⁶²

Afb. 40. Het Súdergemaal in Nij Beets (bron: eigen foto).

¹⁶⁰ Huisman 2011, p. 255.

¹⁶¹ Huisman 2011, p. 337.

¹⁶² Hartman 2013, p. 81.

Het droogmaken en ontginnen van de Grootte Veenpolder in Opsterland en Smallingerland, en daarmee Nij Beets, was in de loop van de jaren veertig voltooid. Hierdoor werden de polderwerken afgesloten. In 1956 werd de zuidersluis gesloten en in 1958 werd deze sluis afgedamd. In ditzelfde jaar werd de Noordersluis gesloten en in 1967 afgedamd. In 1968 werd een nieuw waterschap opgericht: Het Koningsdiep. De wegen in de Grootte Veenpolder in Opsterland en Smallingerland werden uiteindelijk overgedragen aan dit waterschap.¹⁶³

De woningen waarin de veenarbeiders woonden herinnerden aan de vervening in Nij Beets. Deze krotten werden daarom vervangen door woningwetwoningen. In 1914 bouwde de gemeente de eerste rij huizen in Nij Beets. Deze huizen kregen als bijnaam de ‘waaiohmûzen’, vanwege de slechte constructie ervan. In 1920 werden de woningwetwoningen aan de Swynswei en Krûme Swynswei in Nij Beets gebouwd.¹⁶⁴ Daarnaast werden in het verlengde van de bocht van de Tolhekkbuurt woningwetwoningen gebouwd. Inmiddels zijn de woningen aan de hedendaagse eisen aangepast en nog altijd aanwezig in het landschap.

Afb. 41. Een voorbeeld van een woning van een turf arbeider in 1906. Deze onbewoonbaar verklaarde woning aan de Prikkewei was opgebouwd van hout en plaggen (bron: Fries Fotoarchief Tresoar, nr. 15353).

Vanaf 1950 ontstond een dorpskom, bestaande uit de Van der Brugghenstrjitte, Tjepke Nawijnstritte en Van Eedenstrjitte. In 1960 werd de dorpskom verder uitgebreid met nieuwbouwwoningen.¹⁶⁵ De uiteindelijke situatie van Nij Beets rond het jaar 1960 is weergegeven op de kaart van afbeelding 42. De gegevens van deze kaart zijn ontleend aan de historische topografische data van 1960. De veenpolder in Nij Beets lijkt volledig te zijn ingericht als landbouwgebied, met name voor het houden van veeteelt. Op de afbeelding zijn aanpassingen in de infrastructuur zichtbaar en heeft het dorp een duidelijk centrum gekregen in vergelijking met de kaarten van afbeelding 39, 37 en 27

---

¹⁶³ Hartman 2013, p. 81.

¹⁶⁴ Huisman 2011, p. 348.

¹⁶⁵ Hartman 2013.

Afb. 42. Topografische kaart van Nij Beets rond 1960 (bron: Kadaster, Kenniscentrum Landschap, Esri Nederland)

Hedendaagse sporen

Op afbeelding 43 is het Polderhoofd kanaal te zien, de foto is gemaakt bij de kruising met de Nieuwe Vaart, aan de Ripen. In de verte ligt het centrum van Nij Beets, ertussen kruist het Koningsdiep het kanaal (afb. 41). Wat opvalt in dit gebied is het hoogteverschil door de vervening en de latere ontwatering en inklinking van het veen. Dit kanaal werd in 1875 in gebruik genomen en is onderdeel van het waterbeheer in de Groote Veenpolder in Opsterland en Smallingerland. Het kanaal is aangelegd voor de overstromingen die plaatsvonden in het gebied. Het Polderhoofd kanaal was voor de veenbazen een grote verbetering, aangezien de turf nu gemakkelijker kon worden vervoerd. Op verschillende plaatsen aan het kanaal werden daarom hoopsteden aangelegd. De verveners konden de hoopsteden huren om hier hun turf op te slaan.¹⁶⁶

Afb. 43. Het Polderhoofd kanaal en de Zuiderdijk van dit kanaal (bron: eigen foto)

¹⁶⁶ www.polderhoofd kanaal.nl/geschiedenis, geraadpleegd op 04-05-2023.

Wat vandaag de dag nog herinnert aan de tijd dat Nij Beets als hooiland diende is de Prikkewei in het noorden van Nij Beets (afb. 44). Omdat de toegangswegen destijds nogal drassig waren legden zij takken op de wegen. Deze takken werden ook wel prikken genoemd. Op de afbeelding is wederom het hoogteverschil door de vervening en inklinking zichtbaar.

Afb. 44. De Prikkewei in Nij Beets was vroeger een toegangsweg naar de hooilanden (bron: eigen foto).

In het centrum van Nij Beets was tot 1894 een dam, tegenwoordig is dit de Domela Nieuwenhuisweg. Destijds werd de turf hier overgeladen naar de skûtsjes. Toen het gebied tussen Nij Beets en De Veenhoop werd ingepolderd is het Polderhoofdkanaal verbreed en verdiept. De dam is toen vervangen door een draaibrug. Deze draaibrug is in 1938 vervangen door een betonbrug, die hier nu nog staat.¹⁶⁷

Andere sporen in het landschap zijn de straatnaamborden, zoals de Blauwe Kampwei en de Janssenstichting. Daarnaast zijn in 1920 aan de Swynswei en Krûme Swynsei een aantal woningwetwoningen gebouwd.¹⁶⁸ Wegens de slechte constructie werden de woningen ‘waaionhûzen’ genoemd.

Het eerder genoemde hoogteverschil door de turfwinning en oxidatie en inklinking van het veen is op veel plaatsen in het dorp goed waar te nemen. Tevens zijn hier veel sloten, dijkjes en een aantal bruggen te vinden die doen herinneren aan de turfwinningstijd. In 1960 werd het openluchtmuseum it Damshûs gebouwd. Dit museum geeft een indruk van de periode van 1863 tot circa 1920 in Nij Beets. Zo kan hier worden ervaren hoe veenarbeiders leefden en wat zij hebben doorgemaakt. Daarnaast wordt uitgelegd hoe laagveenturf wordt gemaakt.

---

¹⁶⁷ www.nijbeets.info, geraadpleegd op 02-05-2023.

¹⁶⁸ Huisman 2011, p. 348.

3.5 Conclusie

Terugkomend op de volgende deelvragen:

- Hoe ontwikkelde het veenlandschap zich in Nij Beets?
- Hoe verliep het verveningsproject van Nij Beets en welke organisatorische aspecten kwamen hierbij kijken?
- Welke veranderingen vonden in het landschap plaats door de turfwinning?
- Hoe ontwikkelde het uitgeveende verveningslandschap van Nij Beets zich naar een veenpolder en welke organisatorische aspecten kwamen hierbij kijken?
- Wat is er in het huidige landschap terug te zien van zowel de turfwinningstijd als de landschapsontwikkeling naar veenpolder?

Het landschap van Nij Beets vindt zijn oorsprong de relatief lage ligging van het Pleistocene zandoppervlak ter plekke en de invloed die dit heeft gehad op de grootschalige veenvorming ter plekke. Door de accumulatie van organisch materiaal in vochtige omstandigheden ontstonden uitgestrekte hoogveenpakketten. De eerste bewoners zijn rond de 11^e-12^e eeuw via het Koningsdiep dit veen ingegaan, wat terug is te zien aan het verkavelingspatroon. Dit verkavelingspatroon is ontstaan door de agrarische veenontginningen die de pioniers hier hebben uitgevoerd. Echter, door de voortdurende inklinking en de afname van het veen als gevolg van de ontginningen en het dichtslibben van de Middellzee, dienden zij zich vervolgens naar hoger gelegen gronden te verplaatsen. Beets is daarom waarschijnlijk verschoven naar de locatie waar nu de buurtschap Oud Beets ligt. Het land wat was achtergelaten, waar nu Nij Beets ligt, fungeerde daarna een lange tijd als hooiland, waar niet alleen Beets maar ook andere dorpen uit het oosten van Opsterland gebruik van maakten.

Het verveningsproject van Nij Beets is op te delen in twaalf landen waarin de veenderijen zich bevonden. In de landen van het Burgemeestersveen is in 1863 begonnen met vervenen. Dit gebied ligt ten zuidwesten van de buurtschap Oud Beets, waardoor Beets weer terug verschuift in de richting van het Koningsdiep. Vervolgens zijn de 11 overige landen verveend, waarbij het oosten als eerste aan de beurt was en het zuidwesten het laatste. Dit had te maken met de kwaliteit van het veen en met het feit dat het oosten dichterbij de bewoonde wereld lag. Rondom de veenderijen ontstonden nederzettingen, waardoor buurten werden gevormd die hedendaags nog steeds in Nij Beets te vinden zijn. De percelen die in Nij Beets zijn verveend waren voor het overgrote deel in handen van de aanwezige grootgrondbezitters in Beetsterzwaag. Zij lieten hun gronden vervenen door veenbazen en hun arbeiders, maar bleven in bezit van de grond. Daarnaast kochten verscheidende veenbazen zelf percelen aan om deze te vervenen. De grootschalige turfwinning in Nij Beets was rond 1920 afgelopen. Hierna bestonden nog wel een aantal klein veenderijen.

Nadat de landen waren uitgeveend, bleven uitgestrekte veenplassen achter. Nij Beets moest daarom weer worden drooggelegd, wat zowel door het polderbestuur van De Grootte Veepolder in Opsterland en Smalingerland als door weldoeners is uitgevoerd. Echter verliep het droogmaken zeer moeizaam, rond 1928 bestond het zuidwesten nog steeds voor een groot deel uit water. Uiteindelijk zijn de werken in de jaren veertig van de vorige eeuw voltooid. Doormiddel van sluizen, gemalen, sloten, dijken en molens is het gebied drooggemaakt en daarna ingericht als agrarisch gebied. Veel van deze elementen zijn in het huidige landschap nog steeds terug te zien. Elementen die aan de turfwinningstijd herinneren zijn enkele straatnamen en buurten in het dorp en de laagliggende landen ten opzichte van de wegen.

Hoofdstuk 4: Conclusie

Terugkomend op de hoofdvraag van dit scriptieonderzoek:

“Welke landschappelijke ontwikkelingen heeft het veenlandschap van westelijk Opsterland tussen de late 18^e eeuw en heden doorgemaakt onder invloed van de natte verveningen die hier hebben plaatsgevonden?”

Aan de hand van verschillende bronnen en onderzoeksmethoden is deze vraag uiteindelijk beantwoord.

Het doel van het onderzoek was het in kaart brengen van de verveningsprojecten en de landschappelijke ontwikkelingen die onder invloed van de verveningen hebben plaatsgevonden in het westelijk deel van de gemeente Opsterland, met zowel een overzicht op hoofdlijnen als een verklaring op detailniveau. De hoofdvraag is te beantwoorden aan de hand van verschillende deelvragen welke zijn onderverdeeld in twee hoofdthema's.

Thema 1: Het landschap en de verveningsgeschiedenis

Het veenpolderlandschap van westelijk Opsterland vindt zijn oorsprong in de natuurlijke processen die hebben geleid tot veenvorming. Door de accumulatie van organisch materiaal in vochtige omstandigheden ontstonden uitgestrekte veenpakketten. Via rivieren, zoals het Koningsdiep en de Wispel, kwamen nieuwe bewoners het gebied binnen en trokken vanuit hier het veen in. Hierdoor veranderde het natuurlijke veenlandschap in de volle middeleeuwen in een agrarisch veenontginningslandschap. Wegens oxidatie en inklinking door de ontginningen, ontstond een sterke bodemdaling met wateroverlast als gevolg. Hierdoor werden de gronden in eerste instantie verlaten en fungeerden enkel nog als hooiland voor hoger gelegen gebieden, zoals het oosten van Opsterland.

De lage veenderij in westelijk Opsterland is al eeuwen oud. Sinds de tijd van de Romeinen zijn hier namelijk al kleine verveningen geweest. Maar pas vanaf het einde van de 18^e eeuw heeft deze regio een belangrijke rol gespeeld in de turfwinning, waarbij het landschap werd getekend door de menselijke inspanningen om het veen te exploiteren. De aanwezige hooilanden in dit veenlandschap gingen hierdoor grotendeels verloren.

Vanaf 1745 is in Luxwoude en Langezwaag begonnen met de grootschalige turfwinning. De zuidelijke delen van het laagveen in Luxwoude en Langezwaag werden al eerst vergraven, vanwege de ligging tegen de hogere gronden ten zuiden van deze gebieden. Dit veen was namelijk het gemakkelijkst om af te graven. Later werd het dieper zittende veen opgegraven, wat een toevlucht nam toen de Gietersen in dit gebied aankwamen. Zij groeven met behulp van een baggerbeugel het veen tot ver onder de waterspiegel op, waardoor gebieden langduriger en intensiever konden worden verveend. Daarnaast vervoerde zij het opgegraven veen naar andere locaties waar het werd verwerkt tot turf. Hierdoor was minder ruimte nodig tussen de petgaten, waardoor grote waterplassen in het landschap achterbleven. Doordat de Gietersen in 1750 naar Friesland kwamen steeg het inwoneraantal van de dorpen snel, maar zodra een gebied was uitgeveend, was de nieuwe bevolking ook weer vertrokken.

Voordat de gronden zijn verveend waren deze in het bezit van boeren, grootgrondbezitters en voor een klein deel van de kerk. De percelen in eigendom van boeren en de kerk werden grotendeels aangekocht door de veenbazen, zodat zij deze vervolgens konden vervenen. Hiervoor namen ze hun eigen arbeiders mee. De adellijke families en grootgrondbezitters lieten hun percelen vervenen door veenbazen en hun arbeiders, maar bleven eerste instantie wel de eigenaar van de grond.

De familie van Dam was een belangrijke vervener van het gebied. Toen Luxwoude en Langezwaag volledig waren uitgeveend, werden de gronden ten noorden hiervan aangekocht om te vervenen. Rond de veenderijen in de landen van het westen Terwispel ontstonden als snel nederzettingen, waar later het dorp Tijnje werd gevormd. Nij Beets is ontstaan vanuit het toenmalige dorp Beets, toen de burgemeester van Opsterland hier in 1863 de eerste spade in de grond stak. Rond deze nieuwe veenderij ontstond als snel een nederzetting en werd Nij Beets genoemd. Door de turfwinning bleef een uitgeveend landschap achter welke weer moest worden drooggemaakt. Voordat het landschap werd ingepolderd en drooggemaakt ervoeren de inwoners vaak bij winterse stormen grote wateroverlast, waardoor de veenderijen vol water liepen. Dit had niet alleen nadelige gevolgen voor de bevolking, maar ook voor de turven.

Vanwege de wateroverlast en waterdood werden in het studiegebied twee veenpolders opgericht. Dit waren de Polder van het 6^e en 7^e Veendistrict en de Grootte Veenpolder in Opsterland en Smallingerland. De polderbesturen zorgden er uiteindelijk voor dat de uitgeveende gebieden weer in cultuur werden gebracht, door deze eerst droog te maken doormiddel van sluizen, sloten, vaarten, molens en dijken.

Thema 2: Detailstudie naar de veenderij in Nij Beets

De eerste bewoners van Beets zijn rond de 11^e-12^e eeuw via het Koningsdiep het veen ingegaan, wat is terug te zien aan het verkavelingspatroon. Dit verkavelingspatroon is ontstaan door de agrarische veenontginningen die de pioniers hier hebben uitgevoerd. Echter, door de voortdurende inklinking en de afname van het veen als gevolg van de ontginningen en het dichtslibben van de Middellzee, dienden zij zich vervolgens naar hoger gelegen gronden te verplaatsen. Beets is daarom waarschijnlijk verschoven naar de locatie waar nu de buurtschap Oud Beets ligt. Het land wat was achtergelaten, waar nu Nij Beets ligt, fungeerde daarna een lange tijd als hooiland, waar niet alleen Beets maar ook andere dorpen uit het oosten van Opsterland gebruik van maakten. Toen de turfwinning hier van start ging, verdwenen ook hier de hooilanden uit het landschap.

Het verveningsproject van Nij Beets is op te delen in twaalf landen waarin de veenderijen zich bevonden. In de landen van het Burgemeestersveen is in 1863 begonnen met vervenen. Dit gebied ligt ten zuidwesten van de buurtschap Oud Beets, waardoor Beets weer terug verschoof richting het Koningsdiep. Vervolgens zijn de 11 overige landen verveend, waarbij het oosten als eerste aan de beurt was en het zuidwesten het laatste. Dit had te maken met de kwaliteit van het veen en met het feit dat het oosten dichterbij de bewoonde wereld lag. Rondom de veenderijen ontstonden nederzettingen, waardoor buurten werden gevormd die hedendaags nog steeds in Nij Beets te vinden zijn. Desondanks zijn een aantal van deze nederzettingen ook compleet verdwenen. De percelen die zijn verveend in Nij Beets waren voor het overgrote deel in handen van de grootgrondbezitters in Beetsterzwaag. Zij lieten hun gronden vervenen door veenbazen en hun arbeiders, maar bleven in bezit van de grond. Daarnaast kochten verscheidende veenbazen zelf percelen aan om deze te vervenen. Rond 1920 was de grootschalige turfwinning in Nij Beets afgelopen. Hierna bestonden nog wel een aantal kleine veenderijen.

Nadat de landen waren uitgeveend, bleven uitgestrekte veenplassen achter. Nij Beets moest daarom weer worden drooggelegd, wat zowel door het polderbestuur van de Grootte Veenpolder in Opsterland en Smallingerland als weldoeners is uitgevoerd. Echter verliep het droogmaken zeer moeizaam, rond 1928 bestond het zuidwesten nog steeds voor een groot deel uit water. Uiteindelijk zijn de werken in de jaren veertig van de vorige eeuw voltooid. Veel van deze elementen zijn in het huidige landschap nog steeds terug te zien. Elementen die aan de turfwinningstijd herinneren zijn enkele straatnamen en buurten in het dorp en de laagliggende landen ten gevolge van de verveningen die hier zijn uitgevoerd en het verlagen van het grondwaterpeil voor agrarisch gebruik.

Literatuur en bronnen

Literatuur

- Boer, F. J. de (1954) *SKIEDNIS FAN DE LEGE FEANTERIJ YN OPSTERLAN EN SMELLINGERLAN*. Drachten: Drukkerij Laverman.
- Borsen, O., Meer, F. van der, Spek, T., Wiersma, J. & Wittenboer, S. van den (2018) *Het verhaal van Smallingerland*. Beetsterzwaag.
- Dalfsen, A. van & Nieuwland, P. (1985) *DE QUOTISATIEKOHIEREN. Namen, beroepen en welstand van de Friese bevolking in 1749 (deel 5)*. Leeuwarden: Fryske Akademy.
- Dijkstra, O.G. (1987) *Áld Beets. Fergetten doarp yn Opsterlân*. Nij Beets.
- Dijkstra, O.G. (1988) *125 jier Nij Beets. It begjin*. Nij Beets.
- Dilling, K. (1918) *Ontginning en Grondverbetering in Friesland*. Wageningen.
- Frieswijk, J. (1973) De kolonie "Frij Fryslan" te Beets. *It Beaken*, 193-215.
- Frieswijk, J. (2008) *De kolonie Frij Fryslân*. Nij Beets: It Damshûs.
- Gerding, M.A.W. (1995) *Vier eeuwen turfwinning. De verveningen in Groningen, Friesland, Drenthe en Overijssel tussen 1550 en 1950*. Wageningen.
- Idzerda, A. (1996) *Zowel het nut als genoegens betreffende : Plaatselijk Belang Tijnje 1896-1996*. Tijnje.
- Haartsen, A. (2009) *Ontgonnen Verleden. Regiobeschrijvingen provincie Friesland*. Ede.
- Hartman, A. (2013) *Cultuurhistorisch onderzoek buitengebied gemeente Opsterland*. Gemeente Opsterland.
- Huisman, K.H. (2011) *Opstand in de turf*. Gorredijk: Bornmeer.
- Huizinga, J. (2022) *De geschiedenis van de waterbeheersing in Aldeboarn-De Deelen*. Rijksuniversiteit Groningen.
- Koppert, I. (2012) *De lage landen van Terwispel*. Universiteit Utrecht.
- Koppert, I. (2017) *Hooiwegen. Interdisciplinair landschapsonderzoek naar de ligging, de ontwikkeling en het gebruik van historische hooi- en madewegen in Noord-Nederland vanaf de 18e eeuw*. Rijksuniversiteit Groningen.
- Ledegang, B. (2011) *Nij Beets, dorp tussen petten en pollen*. Nij Beets: It Damshûs.
- Molen, S.J. van der (1956) *OPSTERLAN TROCH DE IEUWEN HINNE*.
- Molen, S.J. van der (1977) *OPSTERLAN. Skiednis fan in Wâldgritenij*. Leeuwarden: Utjowerij M.A. van Seijen.
- Nieuwland, P. (1980) *DE QUOTISATIEKOHIEREN. Namen, beroepen en welstand van de Friese bevolking in 1749 (deel 1)*. Leeuwarden: Fryske Akademy.

- Postma, O. (1955) *Oer it Fryske libben fan troch en dei yn de 16e en 17e ieu*. Sneek.
- Raad, H. de (1992) *Boezemwaterschappen en (veen)polders in Zuidoost-Friesland. Verzamelinventaris van de gedeponeerde archieven van het waterschap Het Koningsdiep 1832-1984*. Beetsterzwaag: Waterschap Het Koningsdiep.
- Schaafsma, S. (z.j.) *Terwispel in woord en beeld*. Gorredijk: Grafische bedrijven Bos & Co.
- Spahr van der Hoek, J.J. (1961) Verdeling van het landschap. *Boven-Boornegebied*, 170-196.
- Visscher, J. (1949) *VEENVORMING*. Geopark Heuvelrug Gooi en Vecht.
- Visscher, W. (2015) *Verveningen en verveners in Friesland*. Leeuwarden: Wijdemeer.
- Wiersma, J. (2013) *Landschapsontwikkeling en cultuurhistorische waarden langs de middenloop van het Koningsdiep (Zuidoost-Friesland)*. Rijksuniversiteit Groningen.
- Worst, D. (2012) *Agrarische veenontginningen in oostelijk Opsterland (900 - 1700 AD)*. Rijksuniversiteit Groningen.
- Worst, D. & Zomer, J. (2011) *Landschapsontwikkeling en cultuurhistorische waarden langs de boven- en middenloop van het Koningsdiep (Zuidoost-Friesland)*. Rijksuniversiteit Groningen.

Archieven

- Gemeentearchief Opsterland, Gemeentelijke Administratie vervening, Correspondentie, 1869-1918, invr.nr. 2638.
- Gemeentearchief Opsterland, Gemeentelijke Administratie vervening, Rapport over de indeling van de veenderijen met bijlagen (o.a. schetskaarten), 1897, invr.nr. 2639.
- Gemeentearchief Opsterland, Gemeentelijke Administratie vervening, Veenderijregister, 1893-1924, invr.nr. 2642.
- Gemeentearchief Opsterland, Gemeentelijke Administratie vervening, Staten van wekelijkse opmetingen gespreide lijn, 1879-1929, invr.nr. 2643.
- Gemeentearchief Opsterland, Gemeentelijke Administratie vervening, Kohieren van de slikgelden, 1845-1926, invr.nr. 2644
- Gemeentearchief Opsterland, Gemeentelijke Administratie vervening, Inventarissen van bij de ontvanger berustende stukken en geldswaarden behorende aan 91 verveningsfondsen, 1834, 1859, 1870, 1876 en 1912, invr.nr. 2645.
- Gemeentearchief Opsterland, Gemeentelijke Administratie vervening, Rekeningen ingediend door de ontvanger van de door hem beheerde verveningsfondsen, 1845-1848 en 1856-1857, invr.nr. 2646.
- Gemeentearchief Opsterland, Gemeentelijke Administratie vervening, Register van bevelschriften van betaling afgegeven t.b.v. de verveningen buiten de polder, 1858-1899, invr.nr. 2664.
- Gemeentearchief Opsterland, Gemeentelijke Administratie vervening, Kasboeken van de ontvanger over de slik- en armengelden, 1842-1889, invr.nr. 2665.
- Gemeentearchief Opsterland, Gemeentelijke Administratie vervening, Processen-verbaal van kasopnamen van de slik- en armengelden, 1890-1915, invr.nr. 2666.

Gemeentearchief Opsterland, Gemeentelijke Administratie vervening, Registers en lijsten t.b.v. uitkeringen uit de verveningsfondsen aan verveners, 1857-1901, invr.nr. 2667.

Gemeentearchief Opsterland, Gemeentelijke Administratie vervening, Kaart van de Grote Veenpolder in Opsterland en Smalingerland, z.j., invr.nr. 2668.

Gemeentearchief Opsterland, Bevolking, Bevolkingsregister Beets-Beetsterzwaag-Olterterp, 1860-1870, invr.nr. 822.

Gemeentearchief Opsterland, Bevolking, Bevolkingsregister Terwispel, 1890-1900, invr.nr. 900.

Tresoar (Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum), archiefnr. 30-28, Huwelijksregister, Burgerlijke Stand, 1821, inv.nr. 2008, aktenr. 0009.

Tresoar (Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum), toegangsnr. 11, Kaart van de ontworpen bedijking van het 6e en 7e Veendistrict gelegen in de Grietenij Opsterland, 1839, inv.nr. 3117, kaartnr. 009473.

Tresoar (Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum), toegangsnr. 11, Situatie van den Polder van het 6e en 7e veendistrict, 1875, inv.nr. 3126, kaartnr. 009477.

Tresoar (Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum), toegangsnr. 11, Gebouw dieselmotor, 1909, inv.nr. 5162, kaartnr. 008317.

Tresoar (Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum), toegangsnr. 11, Vaste brug Prikkeweg, 1909, inv.nr. 5162, kaartnr. 008316.

Tresoar (Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum), toegangsnr. 11, Grooten Veenpolder in Opsterland en Smalingerland. Koningsdiep, 1914, inv.nr. 5162, kaartnr. 008311.

Tresoar (Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum), toegangsnr. 13-29, Nedergerecht Opsterland, 1609-1811, inv.nr. 145.

Tresoar (Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum), toegangsnr. 14, Kaart van Opsterland, afkomstig uit : B. Schotanus a Sterringa, De heerlijkheit Friesland, Leeuwarden, 1718, kaartnr. 010648.

Tresoar (Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum, toegangsnr. 14, Situatiekaarten van landen bij Luxwoude, gelegen tussen de 'Luxwouder weg' en de scheidingen tussen Gersloot en Luxwoude en tussen Tjalberd en Luxwoude. 2 bladen, waarvan nr. 10670 een kopie is van een kaart van Foocke Eijles, 1745, kaartnr. 010669.

Kranten

Franeker Courant, 09-05-1930.

Leeuwarder Courant, 26-05-1865.

Nieuwsblad van het Noorden, 15-01-1908.

Websites

www.archieven.nl

www.delpher.nl

www.dinoloket.nl

www.friesarchiefnet.nl

www.hisgis.nl

www.topotijdreis.nl

www.tresoar.nl

Geraadpleegde personen

Cornelia van der Heide-Tiel (1930), inwonster van Nij Beets van 1950 tot 1962.

Hendrik van der Heide (1931), inwoner van Nij Beets van 1939 tot 1962.